

Kromann

- en familiekronike fra Marstal

**Bønder, kvaksalvere og kroholdere
skippere og hestehandlere
brændere og bryggere
købmænd og redere**

© Jens Ulrich Kromann 2006 og 2014

Slægtsnavnet, gården Frydendal og kroen i Ashullet

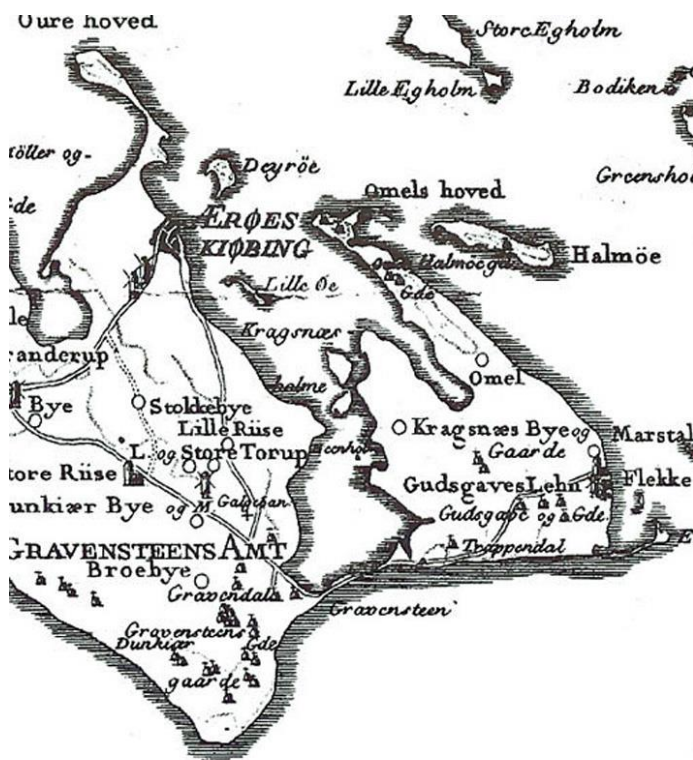
Første slægtled

Kromann (eller Kromand, Krohman, Kroman, eller varianterne Krøger, Krüger, Krøyer o.a.), er oprindelig et tilnavn ligesom Smed, Bager, Bøttger (Bødker) og mange andre. Den første af navnet på Ærø, som vi kender, var Hans Hansen Kromann, bonde i Lille Rise i 1600-tallet. Han fik tilnavnet Kromann, fordi han drev krovirksomhed fra sin gård. Lille Rise ligger mellem Ærøskøbing og Marstal tæt ved Graasten Nor, - den vig, som skilte Marstal og Østøen fra resten af Ærø.

Hans Hansen Kromanns gård var den nederste ved noret. Her havde han indrettet en kro, så man kunne få en hjertestyrkning, når man var kommet over vandet fra Marstalsiden for at gå i kirke i Store Rise¹. Marstal fik først en kirke i 1738-39. Inden da måtte Marstalboerne gå eller age i hestevogn over "Drejet" – den dæmning

eller landtange der var eneste forbindelse mellem Østærø og resten af øen - eller sejle over Graasten Nor for at komme i kirke om søndagen. En tur på 9 km ud og 9 km tilbage igen. Ved storm og højvande var Drejet ofte oversvømmet, og så måtte man lade sig færges fra Kragsnæs til "fastlandet", og efter kirkegangen tilbage igen, og da kunne man jo nok trænge til en hjertestyrkning. Vor driftige forfader sørgede for, at man kunne få en sådan, og derfor fik han tilnavnet Kromann, som altså har knap 400 år på bagen. Turen over noret med færgen var både kortere og mere behagelig, så mon ikke mange Marstallere også har benyttet den i magsvejr? Så havde de da den undskyldning for at falde ind på kroen undervejs.

Topografien dengang ses på det gamle kort, udgivet af Videnskabernes Selskab i 1783. Det flade land, der nu ligger vest for Marstal er skabt efter 1856 hvor Marstallægen Edvard Biering fik tilladelse til inddæmning af den sydlige del af Graasten Nor, ligesom Lamme-fjorden, hvoraf en mindre del af inddæmningen var sket allerede i 1840'erne.

Videnskabernes Selskabs kort fra 1783 over det sydøstlige Ærø

Hans Hansen Kromann er som nævnt den første med tilnavnet, vi kender. Derfor får han betegnelsen "første slægtled" i Slægtstavlen. Der var selvfølgelig forfædre til ham, men dem kender vi ikke noget til. Der findes ikke kirkebøger for Marstal og Rise ældre end 1698. Det eneste, man kan sige med nogen sikkerhed er, at hans far også hed Hans, for navneskikken dengang var, at man fik efternavn (rettere: patronym) efter sin faders fornavn. Hans' søn hed Hansen, hans datter

¹ Oplysningen stammer fra Marstal Søfartsmuseums lokalarkiv. Her findes et brev fra 1941 fra den tidligere overarkivar ved Rigsarkivet Erik Kroman (med ét n), forfatteren til *Marstals Søfart indtil 1925, Marstal Søfartsmuseum 1928, genoptrykt 2001*. Brevet er stilet til en "Herr skibsfører Kromann", som åbenbart også har efterspurgt nogle oplysninger om familiens historie. Erik Kroman kan også skrive sin slægtshistorie tilbage til Hans Hansen Kromann i Lille Rise. I 1920'erne ændrede han stavemåden for sit eget og moderens navn, så det staves med ét n, idet han anså Kromann med to n'er for en tysk stavemåde.

Hansdatter, Jørgens søn hed Jørgensen, hans datter Jørgensdatter og så fremdeles. Derfor fik mange et tilnavn, så man kunne skelne de mange med enslydende patronymer fra hinanden.

Hans Hansen Kromanns fødselsår er ikke kendt, men da hans første barnebarn er døbt i 1701², kan man gå to generationer tilbage og antage, at han er født omkring 1635. På det tidspunkt havde Christian den 4. endnu ikke påbegyndt byggeriet af Rundetårn.

Hans hustrus navn var Karen, meget andet vides ikke om hende. De fik tre børn, hvoraf den ældste, Peder Hansen Kromann, blev født omkring 1672. Den yngste søn blev født omkring 1678, og Karen giftede sig 2. gang omkring 1680, så vor stamfader må være død mellem 1677 og 1680.

Udskiftningskort fra 1774, gengivet efter M. Eriksen: Efterladte manuskripter om Ærø's historie, 1988.

Udskiftningskort blev fremstillet i forbindelse med udskiftningen i perioden 1770-1810. Før da havde gårdenes jordtilliggende været spredt over et stort areal i små lodder, således at hver gård havde både gode og dårlige jorde, enge, marker osv. Jorden blev dyrket i en vis grad af fællesskab mellem bønderne. Udskiftningen tog sigte på at omfordele de mange små jordlodder, som tilhørte hver enkelt gård, således at jorden blev samlet så tæt på de enkelte gårde som det var muligt.

Foroven til højre er opført de enkelte bønder; det fremgår, at det i 1774 var en Rasmus Hansen, der sad på gården nr. 331.

Hans Hansen Kromanns gård, Frydendal, var den nederste gård i Lille Rise mod noret. Området hedder Grønnæs og ligger nogenlunde der, hvor senere den dæmning blev bygget, som skabte det flade landbrugsland mellem Marstal og resten af Ærø.

Frydendal findes på udskiftningskortet fra 1774. Desværre kan gengivelsen af det gamle udskiftningskort ikke blive særlig tydelig. Frydendal omfattede et større antal marker, bl. a. den centrale mark, parcel 331C, hvor gården lå, mellem de to veje (lige til venstre for de mange smalle marker til højre på kortet, der førte ned til Gråsten nor). På et moderne Krakkort kan man genfinde de to veje, Grønnæsvej og Frydendal, der går sydøst ud fra lille Rise, og på nogle af adresserne bor der endnu folk med navnet Kromann.

Beliggenheden nede ved noret gjorde det oplagt for Hans Hansen Kromann at etablere en slags gæstgiveri for de rejsende fra Marstal, der skulle over til Rise for at komme i kirke om søndagen.

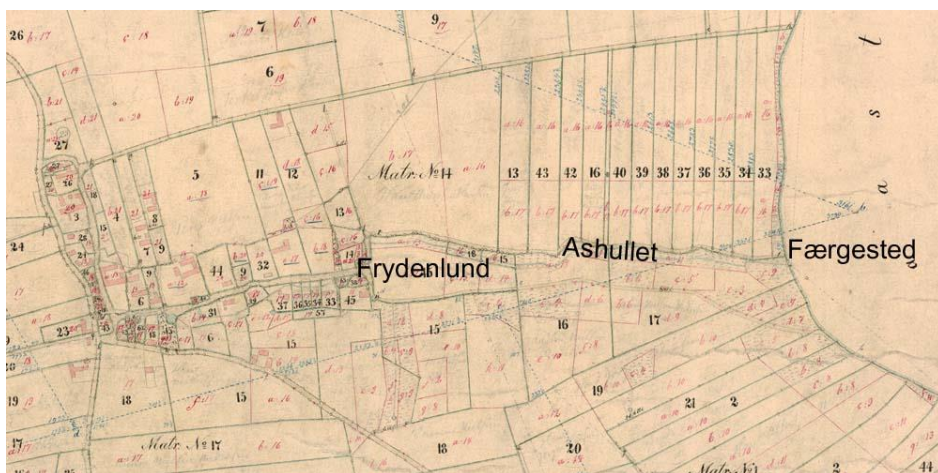
Hans Hansen Kromann fungerede åbenbart også som egnens kvaksalver og var endda god til det, for han omtales et sted som en, der har *helbredet mange benbrud og andre skader, som godt kan aarelade og kopsætte og som skal leve deraf*.³ Ja,

² Kilde til fødselsdatoer, dødsdatoer, tidspunkter for ægteskabers indgåelse og meget andet af genealogisk art er www.marstallere.dk, en hjemmeside for slægtsforskere og andre med interesse for forholdene i og omkring Marstal. Hjemmesiden drives af Søfartsmuseets arkiv og en kreds af frivillige.

³ Denne oplysning har jeg fundet i *Kaj Bülow Jensen: Anetavle for søskende Jørgensen, Marstal*. Bogen er fra 1963. Den findes kun i få maskinskrevne eksemplarer, heraf findes et på Frederiksberg bibliotek. Desværre angiver Bülow Jensen ikke, hvorfra han har citatet. At Hans Hansen Kromann var bonde og samtidig kromand i Lille Rise i årene indtil 1673 skal også være dokumenteret i optegnelser i de Sønderborgske hertugers arkiv, som jeg ikke har skaffet mig adgang til.

så dygtig var han, at han i 1673 faar udelukkende privilegium i Ærøskøbing og på Hertugens territorium mod betaling af 1 rdl aarlig⁴. (Ærø hørte dengang under hertugen af Slesvig-Holsten).

At Hans Hansen Kromann sad på gården Frydendal betyder ikke, at han var gårdejer. Fæstebonde er nok mere korrekt. Og utvivlsomt har han været ludfattig. Under svenskekrigene 1658-59 var Ærø besat af svenske tropper, der brandskattede øen og udplyndrede bønderne, og da svenskerne var drevet bort, fortsatte de danske tropper og ikke mindst de udenlandske lejesvende, hvor svenskerne slap.

På Kortet til venstre - et nyere matrikelkort fra 1865-66 - er indsat både gården Frydendal og færgestedet. Inddæmningen af Graasten Nor er endnu ikke indtegnet.

Det ses tydeligt hvordan gården lå på den lige rute til Store Rise fra færgestedet. Den øverste del mod Rise hedder vejen stadig Frydendal eller Frydendalsvej; det sidste stykke ned mod noret var blot en trampet sti gennem krat. Lokaliteten hedder Ashullet. Ashullet er et gammelt ærøsk navn, måske fra tysk *Arsch*, og det betyder med respekt at melde Røvhullet.

I følge Overarkivar Erik Kroman har den ærøske maler Carl Rasmussen malet udsigten fra Lille Rise bakker i 1859⁵. Årstallet kan næppe være helt rigtigt, for på det tidspunkt var Carl Rasmussen endnu i lære som hosekræmmer og brugte vist ikke meget andet end blyant. Men Erik Kromans henvisning gælder

sandsynligvis en akvarel, som nu findes i hans datter, Synne Kromans eje. Akvarellen er gengivet her til venstre. Det fremgår tydeligt, at inddæmningen er i fuld gang, der er stadig vandhuller, og man ser en af de møller, der blev opført til udpumpning af vandet. Gården Frydendal - eller taget af den med rygende skorsten - skulle if. Synne Kromann ses til venstre nede bag bakken. Jeg er nu ikke sikker på at den gamle overarkivar har ganske ret i identifikationen. Man ser dæmningen i det fjerne, så Frydendal må have ligget i skjul bag

⁴ Heller ikke denne interessante oplysning angiver Bülow Jensen kilden til.

⁵ Erik Kromann: *Dagligt liv i Marstal og på Ærø omkring år 1900*, udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder 1982.

buskene til venstre. Den rygende skorsten må derfor tilhøre en gård der ligger tættere på malerens udsigspunkt, et sted omkring hovedvejen mellem Marstal og Ærøskøbing, omtrent ved vejaflden til Lille Rise og Dunkær⁶.

Omkring år 1900 blev Frydendal flyttet op til landevejen Marstal-Ærøskøbing, hvor den nu kan ses som den sidste gård på højre hånd, når man kører ud af Lille Rise mod Ærøskøbing.

Efter Hans Hansen Kromanns død i 1677 giftede hans enke Karen sig omkring 1680 med en Hans Rasmussen, som videreførte krovirksomheden og derfor også fik eller antog tilnavnet Kromann. Da også enken døde, giftede Hans Rasmussen (Kromann) sig igen med en Ellen Rasmusdatter. I 1707 dør Hans Rasmussen og Ellen Rasmusdatter videreførte tilnavnet Kromann. Da hun giftede sig igen, fik også hendes nye ægtemand, Hans Kristensen, tilnavnet. Hvor mange børn der kom ud af disse giftermål, vides ikke, men navnet Kromann findes ud over i Marstal også i stort tal på resten af øen, og disse Kromann'er kan stamme herfra eller fra Hans Hansen Kromanns to yngre sønner, Hans Hansen Kromann og Anders Hansen Kromann. Til Marstal kom navnet som nævnt i 1701 med Hans Hansen Kromanns ældste søn, Peder Hansen Kromann (andet slægtled i vor slægtslinje).

Stavemåden Kromann med to n'er er givetvis tyskinspireret, hidrørende fra den lange periode, hvor Ærø tilhørte de tyske fyrstehuse. I kontraministerialbogen for Rise-Marstal sogn 1698-1728 er Hans Hansen Kromanns søn Peders tilnavn angivet som Kromand. Men omkring 1700 var der ikke nogen retskrivning i moderne forstand. Stavemåden Kromann har imidlertid nu været brugt af slægten selv i hvert fald siden 1820'erne, så det må siges at være en etableret stavemåde⁷.

⁶ Der er tilføjet en del nyt her om Frydendals beliggenhed i forhold til Færgelejet. Oprindeligt troede jeg at færgeruten lå noget nordligere, ved Grønnæs, nær det sted hvor dæmningen senere blev bygget, for der er overfarten er langt kortere. Men færgestedet blev først flyttet til Grønnæs i 1774. På det tidspunkt spillede transporttiden til Ærøskøbing en langt større rolle end til Store Rise.

Der er gode oplysninger at hente i en artikel af John Kristensen: *Gråsten Nor – Færgefart og inddæmning, Marstal Søfartsmuseum Årbog 2010, s 85 ff.*

Mht Carl Rasmussen-billedet anfører John Rasmussen, at det skulle være dateret 1867 hvilket passer langt bedre med malerens alder, men graden af tørlagthed passer til gengæld dårligere. Allerede i 1858 indberettede Biering, at kun 50 td land af de i alt ca 700 td land som var indvundet, endnu ikke var tørlagt.

⁷ Den tidligste dokumentation for, hvordan slægten selv mente, at navnet skulle staves, er mig bekendt indgraveringen på den medalje, som tildeltes Jens Peter Kromann omkring 1820.

Skippere og hestehandlere i Marstal

Andet og tredje slægtled

Peder Hansen Kromann, andet slægtled, var ældste søn af den gamle bonde, kvaksalver og kroholder Hans Hansen Kromann. Han var født i 1675 i Lille Rise. Hans dødsdato er ukendt, men han blev begravet 11. august 1713. Han fik ikke noget langt liv, blot 38 år.

Peder Hansen Kromann har indskrevet sig i historien som en hædersmand: Den gejstlige justitsprotokol fra 1699 fortæller, at fogeden på Gudsgave var kommet ind på kroen pinsedag, mens "*hosbondsfolkene*" var i kirke. Fogeden var ikke helt ædru og gjorde tilnærmelser til kropigen. Husets søn, Peder Hansen Kromann ville komme hende til hjælp, men blev slået ned og var livsfarligt syg i lang tid, hvorfor præsten i sin prædiken bad for hans helbredelse.⁸

Peder Hansen Kromann giftede sig i 1701 med Sidsel Hansdatter og flyttede til Marstal. Som ældste søn ville han normalt fortsætte i sin faders spor, men velsagtens har den kommende svigerfader kaldt ham til byen for at hjælpe til i dennes heste- og studehandel. Peder havde besvangret sin Sidsel i utide, for deres første datter blev døbt i maj 1701, mens Peder og Sidsel først blev trolovet den 2. november det år. Faktisk kan man ikke af kirkebogen se, at de nogensinde blev ordentlig viede, men det var der nu ikke noget specielt usædvanligt i. Indtil trolovelser blev afskaffet ved lov i 1799 var det ganske almindeligt, at unge mennesker lod sig trolove (afgav et løfte i kirken), hvorefter de uden at bringe skam over sig selv eller familien kunne have samkvem og få børn. Først når manden "fik sit eget" og kunne forsørge familien, giftede man sig. Måske nåede Peder aldrig så vidt. Men det var ham, der førte vor linje af slægten fra landbrug og krovirksomhed i Lille Rise over til handel og skibsfart i Marstal, og det fortsatte hans efterkommere med i mange generationer.

Hestehandelen og studehandelen var et vigtigt område af den danske udenrigshandel i 17-1800 tallet. Heste brugtes som trækraft i militæret og i industrien og som køre- og ridedyr for de mere velhavende. (Og i mindre grad i landbruget, hvor det på den tid var langt mere almindeligt at se okser spændt for ploven.) Derfor blev der opdrættet heste mange steder på øerne omkring Ærø, bl.a. på Fyn, Lolland og Langeland, og Marstallerne satte sig efterhånden i vidt omfang på hele eksporten af heste til Nordtyskland. Omfanget af hestehandlen i 1700-tallet kendes ikke, men det var ikke ubetydeligt, og det steg da hesten blev et mere almindeligt arbejdsdyr i landbruget i anden halvdel af 1800-tallet. Endnu i 1950 anslås antallet af heste i Danmark til omkring 650.000. I dag er der næsten udelukkende rideheste tilbage og tallet er faldet til omkring 75.000.

Peder Hansen Kromanns søn, **Hans Pedersen Kromann**, tredje slægtled, født som nr. fire af en børneflokk på otte, blev som sin far skipper, heste- og kornhandler i Marstal. Hans fødselsdato kendes ikke, kun dåbsdagen fremgår af kirkebogen, den 27. december 1705. Han døde i 1747. Han videreførte faderens forretning med hestehandel og fragtfart på Holsten, navnlig Heiligenhafen, hvor han fandt sin første kone, Anna Elschen Levinsdatter, som han giftede sig med mellem 1728 og 1731. Hun var datter af en holstensk skipper. Anna Elschen fødte ham 6 børn, men døde så i 1743. Knap var hun blevet kold i jorden, før han giftede sig igen, denne gang med en Ærøpige, Ingeborg Rasmusdatter. Det skete den 23. juni 1743 i Rise Kirke. Med hende fik han yderligere fire børn, inden han selv døde i 1747. Mere ved vi ikke om ham.

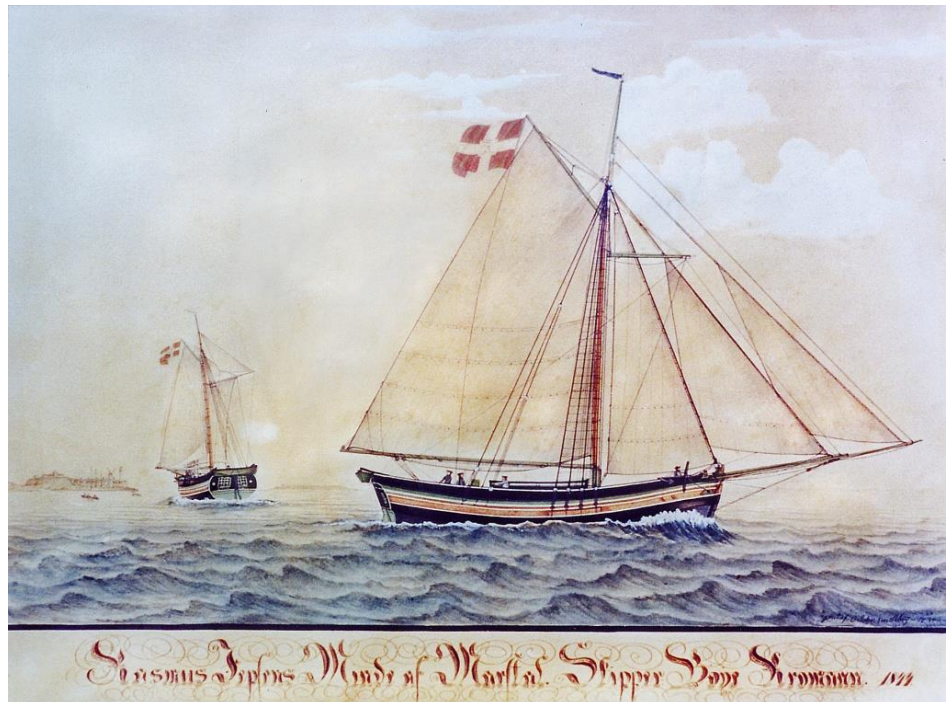
⁸ Denne historie har jeg fra *M. Eriksen: Rise Sogns Gårde, Aarhus 1960*, som angiver den gejstlige justitsprotokol fra 1699 som kilde.

Medaljen

Fjerde og femte slægtled

Om Hans Pedersen Kromanns ældste søn, **Peder Hansen Kromann**, fjerde slægtled, døbt 2. september 1731, Rise, død 22. juni 1799, ved vi fra kirkebogen, at han var skipper, og at han på et tidspunkt mellem 1749 og 1753 giftede sig med Kirstine Margrethe Jensdatter, født 1729, død 11. september 1814, samt at de fik syv børn, hvoraf den yngste hed Jens Pedersen Kromann, kaldet Jens Peter eller Jens Peder.

Jens Peter Kromann, femte slægtled, blev født i Marstal, døbt 17. marts 1773, og han døde samstedes den 1. oktober 1860. Om ham ved vi lidt mere. Han fik et langt liv, 88 år, og selv om Englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet og statsbankerotten i 1813 gav et langvarigt tilbageslag for den danske økonomi, var det i en stor del af hans liv opgangstider for Marstal i almindelighed og for skibsfarten i særdeleshed.

Jagten Rasmus Jepsens Minde af Marstal. Skibet ejedes af Hans Albert Boye Kromann i 1845. Han var søn af min tiptipoldefader Jens Peter Kromann, femte slægtled. Jagten har en lasteevne på omkring 80 ton. Maleriet ejes af Ivar Kragh, Næstved, som på mødrende side er tipoldebarn af Hans Albert Boye Kromann. Den én-mastede jagt er fra 1700 indtil langt ind i 1900-tallet den almindeligste sejskibstype til lastfart.

Han må have grundlagt familiens relative velstand, for både sønnen Peter Hansen Kromann og sønnen i 2. ægteskab Hans Albert Boye Kromann vides at have ejet skibe. Hans Albert ejede i 1845 Jagten "Rasmus Jepsens Minde".

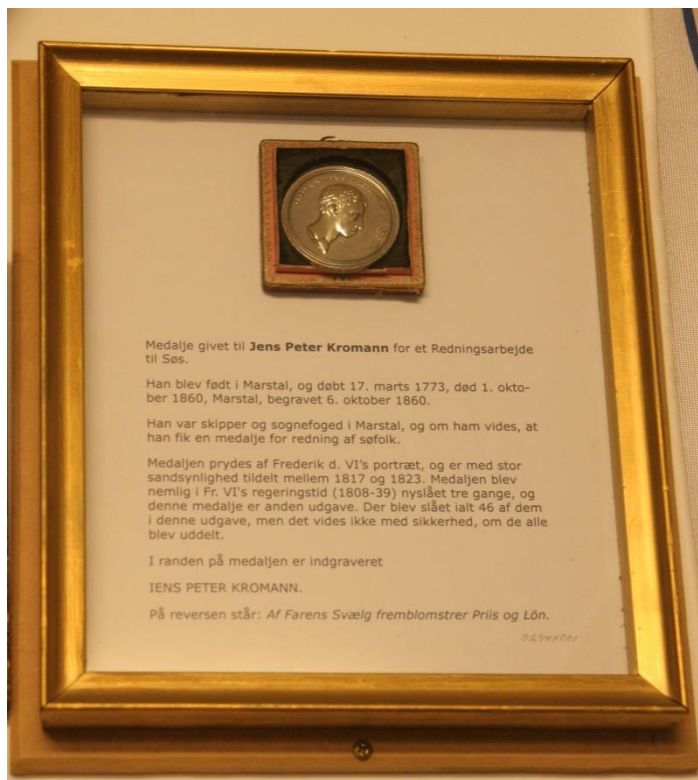

Jens Peter Kromann var skipper og sikkert også hestehandler som sine forfædre men opnåede desuden en position som sognefoged i Marstal. Det ved vi, fordi han fik en medalje for druknede redning, afbildet her til venstre, og Rasmus J. Kromann (syvende slægtled) har efterladt en notits herom: "Medaljen stammer fra et Redningsarbejde til Søs, som ledes af min gamle Bedstefader, Jens Peter Kromann, der den Gang var Sognefoged. Aarstallet for begivenheden huskes ikke, men det var i Frederik VI Tid."

Medaljens avers prydes af Fr. d VI's portræt På reversen står: *Af Farens Svælg fremblomstrer Priis og Løn.* I randen er indgraveret IENS PETER KROMANN. Medaljen er med stor sandsynlighed tildelt mellem 1817 og 1823. Medaljen blev nemlig i Fr. VI's regeringstid (1808-39) nyslået tre gange, og denne medalje er anden udgave. Der blev slået i alt 46 af dem i denne udgave, men det vides ikke med sikkerhed, om de alle blev uddelt.

Efter Rasmus' død gik medaljen i arv til Peter, derefter til dennes ældste søn, farbror Christian, og fra ham til hans datter, min kusine Vivi. I april 2005 er medaljen sammen med den tilhørende notits fra Rasmus Kromann overdraget til Marstal Søfartsmuseum, som oplyser, at det er den eneste af den art, museet har. Jeg har i 2013 konstateret at den er udstillet, ophængt i Krigsrummet i en ramme som det ses her.

Jens Peter Kromann blev gift første gang den 14. januar 1798 med Anne Margrethe Albertsdatter fra Marstal. Hun fødte ham fem børn på ti år og døde i barselsseng. Et halvt år senere giftede han sig med Karen Albertsdatter, hendes yngre søster. Hun var 17, han var 35. Med hende fik han yderligere fire børn.

Købmand, brygger, brænder og reder

Sjette slægtled

Peter Hansen Kromann, sjette slægtled, blev født i Marstal den 27. april 1800 som næstældste søn af Jens Peter Kromann og hans første hustru, Anne Margrethe. Han blev kun et halvt hundrede år, men nåede inden sin død i 1851 at markere sig som fremtrædende borger i Marstal med et vidtspændende virke som skipper, skibsreder, handelsmand, brygger og brændevinsbrænder. Han skulle begynde sit arbejdsliv i de vanskelige år efter Englænderkrigen 1807-14, som sluttede med statsbankerotten 1813 og Kielerfreden 1814, hvor Danmark måtte afstå Norge til Sverige. Men i årene derefter var det opgangstider for skibsfarten i Marstal.

Han er nævnt som familiens første brygger i Marstal i 1842, og i 1845 købte eller opførte han købmandsgården i Kongegade 31, hvor han indrettede bryggeri. Efter hans død videreførte hans enke, Kirsten Kromann, dette bryggeri, og efter hende overtog deres ældste søn, min oldefader Rasmus Kromann det. En anden brygger var Peter Hansen Kromanns halvbror, Hans Albert Boye Kromann, hvis bryggeri er grundlagt i 1861. Dette bryggeri overtog Rasmus Kromann også omkring 1867.

Yderligere en brygger i familien kan identificeres: Peder Kromann Rasmussen, skipper i Marstal, havde en nebengeschäft som brygger. Hans hustru, (Anne) Christine Margrethe (eller Margarethe) Kromann var datter af Jens Petersen Kromann og halvsøster til Peter Hansen Kromann.

Peter Hansen Kromann var så fremtrædende en Marstal-borger, at han i 1846 indtrådte i Havnekommissionen og var medlem af denne indtil sin død. Han optræder i fortegnelserne også som "skibsrheder" og i 1845 ejer af jagten "Marie Christine", 22 læst (57 ton)⁹. Ved hans død var "Marie Christine" dog afhændet, for i skiftedokumenterne efter ham indgår som hans ejendom et lidt større skib, jagten "Frederik den Syvende" (28½ commercelæst) samt en ottendedels anpart i jagten "Syndet Kirstine" (drægtighed ikke angivet, men det var åbenbart en mindre jagt eller i dårligere stand, for ottendedelsejerskabet er værdisat til 200 rigsdaler, mens "Frederik den syvende" er værdisat til 3200 rigsdaler).

Peter Hansen Kromann blev gift med Kirsten Jørgensen den 24. januar 1834.

På den gamle kirkegård i Marstal står endnu den gravsten, som Kirsten satte over sin mand, da hun blev enke i 1851.

Peter Hansen Kromann og Kirsten fik kun to sønner og to døtre, den ældste af dem var min oldefader Rasmus Kromann. Dermed blev familiens ejendom og formue nu samlet på relativt få hænder i modsætning til tidligere generationer, hvor familiearven måtte deles mellem langt flere søskende. Peter Hansen Kromann, døde i 1851. Da var børnene endnu mindreårige, og enken Kirsten Kromann hensad i ti år i uskiftet bo.

Peter Hansen Kromanns gravsten på Marstals gamle kirkegård

⁹ Læst eller commercelæst er et særligt mål for skibes lasteevne, svarende til 2600 kg.

Skiftedokumenterne i boet efter Peter Hansen Kromann (se fanen *Dokumenter*) fra 1862 viser, at han var en ganske holden mand. Alene varelageret i købmandsforretningen blev - formentlig lavt ansat - opgjort til 1230 rigsdaler. Det svarer næsten til værdien af hus, baghus og have, som vurderedes til 1.387 rd. Der var 4 køer, 1 kalv, 2 får og 2 grise, og dette dyrehold blev opgjort til 190 rd. Der var et kornlager, som vurderedes til 270 rd. En tønne korn kostede på det tidspunkt $\frac{1}{2}$ -1 rd., så der var altså hen ved 500 td. korn, omkring 50 ton, et enormt lager, som siger noget om handelshusets kapacitet. Det samlede bo blev opgjort til næsten 9.000 rd. Det var et betydeligt beløb, men det er næsten umuligt at omregne til nutidskroner. Hvis man omregner i prisen på 24 kt guld dengang og nu, svarer det til ca 2.200.000 kr. Hvis man derimod regner i gennemsnitlig arbejds løn dengang og nu, svarer det til næsten 19.000.000 kr.

Af skiftedokumenterne fremgår det også, hvem der var kreditorer og debitorer i boet. Det var naturligvis først og fremmest folk på Ærø, men der var også folk på de omliggende småøer og Fyn og Als og Lolland, ja en enkelt var åbenbart rejst til Amerika med gælden hængende over hovedet, for en af boets usikre debitorer, "Chr. H. Christensen i Amerika", er opført med en gæld til boet på 13 rd. 68 sk. Det svarer til værdien af to får. En anden er en bager i Sønderborg, som åbenbart har fået en gedigen kredit, for han skylder boet over 50 rd. Det er jo også et tegn på en betydelig soliditet i købmandsgården, at man har kunnet give så store kreditter.

Gravsten over Kirsten Kromann, som endnu står på den gamle kirkegård i Marstal. Hun boede i Købmandsgården indtil hun døde som 90-årig.

Der er næppe tvivl om, at familieformuen blev grundlagt af Jens Peter Kromann, væsentligt forøget af Peter Hansen Kromann i første halvdel af 1800-tallet, og den blev efter hans død i det væsentlige overdraget til hans ældste søn, Rasmus J. Kromann. Ganske vist skulle Rasmus dele med sin mor og sine søskende, men han fik broderparten. De to søstre fik hver - som det hedder i skiftedokumentet - "en Seng til Værdi af 40 Rdlr." (det fik brødrene også) og "2 Commoder til Værdi alle fire 28 Rdlr." De var 20 og 16 år gamle ved skiftet, og kommoderne var nok deres brudeudstyr. Den ældste søster giftede sig da også allerede 2 år efter skiftet. At de fik *to* kommoder hver viser, at der var tale om velsituerede folks børn.

Skiftet fandt som nævnt sted i 1862. Der var givet en ny arveforordning i 1845, som afløste arvereglerne i Christian V's Danske Lov. Efter den nye arveforordning skulle sønner og døtre arve på lige fod. Ikke desto mindre fremhæver skiftedommeren, at børnene arvede lige meget uanset køn; han har nok hængt fast i gammel vane. Fortegnelsen over boets aktiver er meget udførlig; det ser ud, som om det interesserede dommeren meget, hvad sådan en velhavers bo indeholdt. Dommerens løn var beskeden, og han har rigtig snaget. Det er også interessant, at enken i henhold til skiftedokumentet påtager sig underholdspligten for sin søster. En mulig forklaring på det forhold kan være, at søsteren var evnesvag. Da der ingen forsorg fandtes, var det helt overladt til familien at underholde dem, der ikke kunne ernære sig selv.

Det fremgår i øvrigt af skiftedokumentet, at kvinder endnu i 1862 ikke havde fuld rådighed over deres ejendom. Den blev bestyret af ægtemanden eller i mangel af en sådan af en beskikket lavværg eller for de umyndiges vedkommende af en værg. Således måtte enken Kirsten Kromann¹⁰ møde for skifteretten med en lavværg, skipper Claus Madsen Albertsen. Det er sikkert en grund mere til skiftet, at det har været vanskeligt for denne helt tydeligt stærke og handlekraftige kvinde at køre en stor købmandsforretning videre med en skipper som lavværg.

¹⁰ Hun benævnes i skiftedokumentet Kirstine Jørgensen Kromann, men som det fremgår af hendes gravsten, se ovf., var hendes navn Kirsten.

Storkøbmanden i Kongensgade

Syvende slægtled

Da Peter Hansen Kromann var død og skiftet gennemført i 1862, kunne den ældste søn, **Rasmus Jørgensen Kromann**, syvende slægtled, i en alder af 26 år sætte foden under eget bord i købmandsgården i Kongegade. Han giftede sig den 9. maj samme år med Albertine Anne Christine Kromann, en fjern slægtning (deres oldefædre var brødre). Han var da 26 år gammel.

Rasmus og Albertine fik otte børn, hvoraf de fem døde som små, to døde henholdsvis 24 og 21 år gamle. Den eneste af de otte, der nåede at gifte sig og få efterkommere, var min farfar Peter Kromann. Så i det stykke havde Rasmus Kromann ikke meget held. Men det havde han til gengæld i sine forretninger.

Rasmus Kromann var en driftig mand, som tog god vare på det ham betroede gods. Mens hans forfædre alle først og fremmest havde været sømænd, blev Rasmus på landjorden og arbejdede sig op til en betydelig forretningsmand i Marstal. Han kaldte sig livet igennem for købmand,¹¹ og hans virksomhed var da også en rigtig gammel købmandsgård, men ud over mel og sukker osv. handlede han også med fx jern, og de stedlige smede købte deres forbrug af jernstænger hos ham. Dertil kom, at Rasmus satte penge i alt, hvad der var forretning i, kul, korn, bryggeri-, mejeri-, kalk- og teglværksdrift - og så naturligvis i skibe.

I årene omkring 1900 og indtil efter 1. verdenskrig tog skibsfarten et vældigt opsving. Marstal Havn var i 1900 hjemsted for 400 sejlskibe, og de første dampskibe begyndte så småt at komme til. Marstal havn var dermed, målt i antal skibe og tonnage, landets næststørste (efter Københavns). Det relativt lille sejlskib, jagten, var stadig i brug til indenrigsfarten og farten på de små nordtyske havne, men efterhånden som havnene rundt om blev uddybet, kom også større sejlskibe til.

Allerede i 1882 gik Rasmus Kromann ind i større skibsfart, idet han sammen med en af Marstals førende skibsmæglere, H.C. Grube, og andre købte barken "Molly" af Stettin. Til finansiering heraf optog parthaverne et fælles lån på 10.000 kr. (kroner og

Fotografierne af Købmand i Marstal Rasmus Jørgensen Kromann og hustruen Albertine stammer fra familiealbummet.

øre havde afløst rigsdaler og skilling i 1870) i Rise Sparekasse. H. C. Grube tegnede sig for den største andel – 4.000 kr. – medens Rasmus Kromann, seilmager Johan Albertsen Kromann og skibsreder Marcus Nielsen Gotthilff hver især stod for 2.000 kr. I 1880'erne kunne man bygge sig et muremesterhus på 170m² for under

¹¹ Hans søn Peter omtaler ham som *particulier* i den biografi, han leverede til "Den danske Lægestand". *Particulier* bruges ofte synonymt med *rentier*, men principielt er der den forskel, at *particulieren* lever af sin formue, mens *rentieren* lever af afkastet af formuen. Om Peter har haft denne nuance for øje er uvist.

4.000 kr. så det er ikke småpenge, de fire interessenter skød ind i projektet. Lån og renter skulle afdrages halvårligt med 10 % af lånet og 4½ % i årlig rente¹².

Barken "Molly" var bygget i Königsberg i 1865 hos skibsbygger L. Eggert. Efter købet af "Molly" lod de fire interessenter i 1883 skibet ombygge til 3-mastet barkentine/skonnert og det fik en omfattende renovering hos skibsbygger C. I. Bager i Svendborg. Skibet var hjemmehørende i Marstal fra 1882 til 1889, så det år må interessenterne have videresolgt det. Mollys videre skæbne er følgende: I 1893 gennemgik skibet endnu en omfattende undersøgelse og blev attesteret i god stand af Bureau Veritas¹³. Ejeren var på det tidspunkt en Hans Iversen m.fl. i Skaarupøre (Svendborg). Det fik navneændring til "Fremad" i 1895. På en færd i 1903 på vej over Nordsøen med tømmer fra Hernøsand til Fleetwood kæntrerede skibet i hård storm, hvorved dækslasten gik i drift og slog hul på skibet, der ikke stod til at redde. Besætningen blev optaget af et andet skib.

Der findes desværre ikke et billede af barkentinen "Molly"; barkentinen her er "Søstrene" af Marstal.

Barkentinen er et stort, tremastet træskib, langt større end de jagter og andre småskibe, som var de almindelige i Marstal havn op mod år 1900. Molly havde en lastekapacitet på 292 tons.

Kul, tegl og kalk, mejeri og ejendomme

Allerede forinden købet af "Molly" havde H. C. Grube og Rasmus Kromann investeret i mindre kulbåde, for i 1874 indgik de også et samarbejde om forhandling af kul, som kunne fragtes med deres egne skibe. I løbet af 1870'erne udvidede de to kompagnoner samarbejdet til også at omfatte forhandling af kalk og tegl.

Samarbejdet blev yderligere udvidet i 80'erne. Årene omkring 1870 havde været hårde for købmandsfamilien. Fem børn var døde som helt små og hustruen Albertine døde i 1879. Men i stedet for at lede efter en ny hustru, som det var sædvanligt, fandt Rasmus en husholderske (se nedenfor om "faster" Halmø), og kastede sig ivrigt over nye virkefelter. Et af disse var et teglværk. Herom skriver Karsten Hermansen i sin biografi om H. C. Grube¹⁴:

Teglværket lå i Knasterbjerg bag ejendommen "Solbjerg" på den vestre side af den nuværende landevej ud mod Drejet. Her var der en kalkovn og nogle bygninger til brug i produktionen. De tidligste regnskaber fra teglværket begynder i juni 1882, og det lader ikke til, at regnskabsbogen afløser en ældre, så etableringen af denne fælles virksomhed daterer sig sandsynligvis til den 1. juni 1882.

¹² Oplysningerne om finansieringen og konsortiet bag stammer fra *Karsten Hermansen: Søens Købmænd, Marstal Søfartsmuseum 2005*. Bogen handler om skibsmægler H. C. Grube og hans betydelige forretninger i Marstal og store dele af verden. Også en række andre oplysninger om Rasmus Kromanns vidtspændende aktiviteter stammer fra Karsten Hermansen.

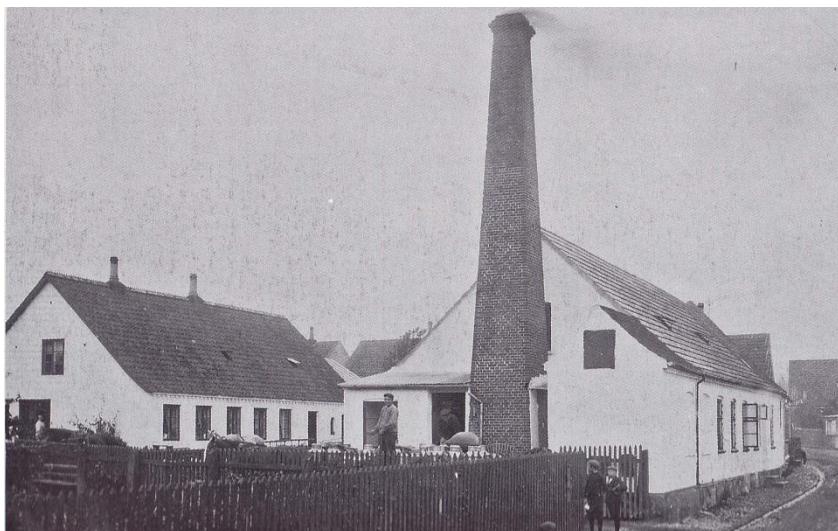
¹³ Jeg har fået Veritas-attester om eftersyn og ombygning fra Skibsfartsmuseet i Troense.

¹⁴ Karsten Hermansen: *Søens Købmænd*

Fra teglværket leverede Kromann og Grube et stort sortiment af sten: blegsten, tagsten, bedste mursten, halvsten og brøndsten. Kunderne kom hovedsagelig fra Midt- og Østærø, og omsætningen voksede støt. Selvom der var tale om et fælles foretagende, var det Kromann, der stod med den økonomiske broderpart.

Et lille års tid senere – maj 1883 – begyndte handlen med kalk fra teglværket, og en del af kalken må være indgået i Kromanns varelager i købmandsforretningen – i hvert fald var han sin egen forretnings absolut største kunde.

På den lange stenmole, der beskytter Marstal Havn, står en kalkovn, som er vartegn for byen, men det er altså ikke den, Rasmus Kromann ejede. Jeg har opsøgt stedet efter den anførte beskrivelse, og det kan fastslås, at der ikke findes spor efter Rasmus' teglværk overhovedet.

Marstal mejeri i Vestergade

Den 1. oktober 1884 optog Rasmus Kromann, H. C. Grube og yderligere en parthaver et lån på 8.000 kr. til finansiering af det første mejeri i Marstal. Andre steder i landet etableredes mejerier som andelsselskaber, men den nye andelstanke var ikke noget for de

gode Marstalborgere. De tre initiativtagere oprettede mejeriet i Vestergade som et aktieselskab, som de drev med en ansat bestyrer frem til 1896, og Grube og Rasmus Kromann havde også den glæde af arrangementet, at de leverede kul til mejeriet. Rasmus Kromann var den største aktionær, idet han stod for halvdelen af den investerede kapital, de to øvrige hovedaktionærer for hver en sjettedel. I 1896 blev Mejeriet afhændet til et andelsselskab, oprettet til formålet af et antal landmænd i Marstals opland. I 1970 drejede mejeriet nøglen om.

I forbindelse med investeringerne var det også nødvendigt at opkøbe grunde i Marstal til produktionen. Så sent som i 1902 solgte de tre hovedaktionærer således en grund i Vestergade til mejeriet, som de da havde trukket sig ud af.

Ud over de mange virkefelter inden for kul og tegl og kalk havde Rasmus som allerede nævnt også et bryggeri. Det lå over gården i Kongegade 31, og han havde arvet det omkring 1851 fra Hans Albert Boye Kromann, en halvbroder til Rasmus' far, Peter Hansen Kromann. Og da faderen døde i 1852 kom også hans bryggeri under samme tag, først videreført af enken, Rasmus' moder Kirsten, og fra 1862 ejet af Rasmus. Men der var ganske mange bryggere i byen, i hvert fald indtil 1890'erne. I 1891 indførtes nemlig den første ølskat, og dermed blev der pligt til at opgive til skattevæsenet, hvor meget øl man bryggede, og til at betale afgift heraf. Kort efter 1891 solgte Rasmus bryggerivirksomheden fra, og i 1895, da han også solgte købmandsgården, overtog den nye ejer, Marius Peder Jørgensen, som i sin tid havde stået i lære hos Rasmus, også denne del af virksomheden.¹⁵

¹⁵ Oplysningerne om bryggerivirksomheden findes i Poul Tullberg: *Dansk Bryggerifortegnelse, 1995.*

Købmandsgården, Kongensgade 31

I folketællingen for 1880 findes Rasmus Jørgensen Kromanns husstand opregnet under adressen Kongegade 452, Matr. nr. 521,34. Kongegade hedder nu Kongensgade. Nummeret 452 er et brandforsikringsnummer. Matrikelnummeret svarer til den nuværende adresse Kongensgade 31. Rasmus Kromann overtog matriklen efter sin fader i henhold til det ovenfor omtalte skiftebrev af 4. juli 1862. Dermed fik han også mulighed for at gifte sig, hvilket skete allerede i maj 1862.

Rasmus ejede købmandsgården indtil 1895, hvor han solgte den til sin tidligere lærling, Marius Peder Jørgensen. Marius Jørgensen var kommet i købmandslære hos Rasmus Kromann efter sin konfirmation i 1882. Det er så heldigt, at der findes en slægtshistorie over lærlingens familie, forfattet af Kaj Bülow Jensen¹⁶, som i glimt giver indtryk af livet i købmandsgården. Bülow Jensen skriver således bl. a. at lærlingen boede hos Rasmus og *havde sit kammer ind til stuen, således at døren ind til ham blot blev aabnet, naar gæster havde røget tæt og trængte til at få luftet ud.*

Købmandsgården i Kongegade, set fra Havnegade op mod kirken. Nr. 31 er det næstsidste hus på venstre hånd. I den fjernere del er de gamle sprossevinduer erstattet af høje udstillingsvinduer. Alle husene i venstre side på nær nr. 33, det store hus på hjørnet med træet på kirkegården i baggrunden er for længst revet ned. Tegningen er af Marstal-kunstneren Peter Tom-Petersen, tegnet i 1919. Den stammer fra Rasmus Kromanns hjem. Originalen findes på Det kgl. Bibliotek.

Det er jo et smukt vidnesbyrd om, at Rasmus Kromann var en sparsommelig mand, der brugte lærlingens kammer som friskluftreservoir i stedet for at lukke den dyre varme ud til fuglene!

Bülow Jensens beskrivelse af købmandsgården ved lærlingens overtagelse af den giver indtryk af en travl forretning med et stort varesortiment og en kunde- og leverandørkreds, der ikke var begrænset til Marstals befolkning:

Det var en rigtig gl. købmandsgård han nu flyttede ind i - flittigt besøgt af landboerne og folk fra de omkringliggende øer, saasom Strynøkalv, Birkholm m.fl., der kom og solgte smør, æg, unge slagtede kalve o.s.v. og købte deres fornødenheder, og alle kom de ind og blev beværtede med kaffe og brød, men aldrig med spiritus. Der hørte 2 heste til købmandsgaarden og en overgang holdtes også en ko, foruden selvfølgelig grise, høns, hund og kat m.m., en del aar blev lejet en mark for at have græs til dyrene. Naar landboerne kom, "stallede de ind" - der var god plads i stalden og ellers i loen ved siden af, hvorigennem der var indkørsel til kulpladsen bagved.

I 1894 havde Marius Peder Jørgensen købt sine forældres hus længere nede ad Kongegade, vist nok nr. 17, hvor de havde en lille butik med ost, smør, frugt og kolonialvarer, bornholmsk pottetøj og bornholmerklokker (dvs. bornholmerure), klude og gl. metal. Altså en rigtig blandet landhandel. Her begyndte han sin egen

¹⁶ Kaj Bülow Jensen: *Anetavle for søskende Jørgensen, Marstal*. Se note 3. Citaterne i det følgende om Købmandsgården har jeg fra denne bog.

egentlige købmandshandel i konkurrence med sin gamle læremester blot otte huse længere op ad gaden. Men året efter, da Rasmus Kromann blev syg og ønskede at sælge, købte Marius Jørgensen i stedet både forretning og købmandsgård og flyttede ind i nr. 31.

Kaj Bülow Jensen skriver om købmandsgården i Rasmus' tid, at ”i 1895 ejedes den øverste del af ejendommen (ned til gadedøren) af brygger Lauritz Henriksen (senere Kraghøe), der havde bryggeriet i bygningen over gården. Det ser altså ud til, at bryggeriet og en del af ejendommen (de tre fag ind mod nr. 33) allerede var solgt fra inden Marius Peder Jørgensen overtog Købmandsgården. Nu købte han imidlertid også denne del af forretningen på auktion (det var åbenbart ikke gået så godt for bryggeriet) for 4000 kroner selv om det var dårlige tider for hvervet, da alle ville være bryggere.”

Kongensgade 31-33 i 1921, altså en del år efter, at Rasmus Kromann afhændede købmandsgården i 1895. Billedet stammer fra *Hugo Matthiesen: Marstal og Ærøskøbing*. Her ses ejendommen i næsten samme perspektiv som på tegningen ovenfor. Man ser, at der også er indrettet butiksruder i den nærmere ende af huset, hvor der er opstillet en kaffemølle.

På original fotografiet kan man læse skiltet over cykelstativet ud for kaffemøllen: *Marius Jørgensen*. Det er Marius Peder Jørgensen, Rasmus Kromanns købmandslærling, som overtog hus og forretning i 1895.

I 1880 malede den Ærø-maleren Carl Rasmussen dette billede, som nu findes på Søfartsmuseet i Marstal. Det viser et bryllup i Marstal. For denne beretning er det interessant ved at vise Kongensgade som den så ud i Rasmus Kromanns storhedstid. I baggrunden ses Kirken, hvis tårn er delvis skjult bag Dannebrog fra Gavlen på huset i forgrunden. Hvis man sammenholder med billedet på forgående side ser det ud som om huset med det nedhængende flag må være det sidste inden kirken, altså nr. 33. I så fald er huset i forgrunden nr. 31, altså købmandsgården. Det passer imidlertid ikke med udseendet af kvisten, som mest af alt ligner kvisten på nr. 33. Det ser ud som om maleren har taget sig den frihed at lægge det mere statelige hus nr. 33 hvor nr. 31 rettelig hører hjemme.

Marius Jørgensen giftede sig omtrent samtidig med, at han overtog Kongensgade 31, og for hans unge kone, som kom fra en nyere ejendom i Kongegade, var det åbenbart en større omvæltning: *Rasmus Kromann havde ikke repareret ret meget, vægge og døre havde ikke set maling i mange år, i det ene rum var der ikke malet siden der var malet med kalveblod, som brugtes for længe siden. Der var mus (ikke noget at snakke om, sagde Rasmus Kromann, de havde haft rotter)*, skriver Bülow Jensen.

Rasmus solgte altså i 1895 det hjem, han havde haft i 30 år, og flyttede til Møllevejen 23, som dengang lå lige uden for Marstal by. Det er den ejendom, han dør fra, og som hans søn Peter derfor arver. Det er også den adresse, hvorfra hans søster, Christine Marie, dør i 1904.

Efter salget af købmandsgården fortsatte han i endnu nogle år med en række af sine øvrige forretninger, men hans forskellige engagementer synes at svinde kraftigt ind i de følgende år. Endnu i 1896 havde han sæde i Marstals kommunalbestyrelse. Kompagniskabet

med H. C. Grube ophørte i 1897. Det er ikke helt klart, hvorfor han trak sig tilbage så tidligt. Han var jo kun i begyndelsen af 60'erne. Måske var det sygdom, måske var det den megen modgang han mødte i privatlivet. I 1889 døde den ældste søn som 24-årig, og i 1893 hans datter Alberta som 21-årig. Af de otte børn, hans hustru Albertine havde født ham inden hun selv døde i 1879, kun 43 år gammel, var der nu kun sønnen Peter

ISENKRAM **FORRETNING**

KONGEGADE,
MARSTAL.

Marius Jørgensen,
Isenkram-, Kolonial- &
Skibsprovianteringsforretning.

Værktøj til Haandværkere samt
Bygningsbeslag
med fuldstændig Garanti.

Som, Jerntraad og Traadflætning
Alt til absolut billigste Dagspriser.

Eneforhandling
af de bekendte brændselsbesparende KAKKEL-
OVNE og KOMFURER samt alt BYGNINGS-
STØBEGODS fra Brandt & Co., Odense.

Lager af
Kul, Kokes, Briketter, Smedekul
og **Jern.**
Import og Lager af **Cement**
fra de bedste Fabriker.

En annonce fra 1904 for den købmandsforretning, som Rasmus Jørgensen Kromann havde i Marstal. Desværre er den ikke fra Rasmus' egen tid. Han afhændede forretningen til Marius Jørgensen i 1895 og trak sig tilbage til en tilværelse som skibsreder og rentier på Møllevejen. Der er dog næppe grund til at antage at forretningens sortiment ændredes fra 1895 til 1904, så annoncen giver formentlig et godt indtryk af også Rasmus Kromanns forretning. Som det fremgår forhandlede alt i værktøj og beslag og også barbergrej, spisebestik, skøjter og sågar en revolver var man leveringsdygtig i.

tilbage. Skulle den familieforbandelse have givet Rasmus et hjerteanfald eller en hjerneblødning, er det vel ikke så underligt¹⁷.

Uanset hvad årsagen kan have været, var han ingenlunde slået ud, for han levede i yderligere tredive år.

Rasmus Kromann døde i 1924. Han blev begravet på kirkegården i Marstal, få meter fra det hus på Kongegade, hvorfra han havde styret sine omfattende forretninger. Hverken hans eller hans hustru Albertines gravsten findes mere. Kirkegården blev fredet i 1968, og er nu nærmest en park. I 1952 opmålte havearkitekt Johs. Tholle den gamle kirkegård, og af opmålingen¹⁸, fremgår, at Rasmus' far, Peter Hansen Kromann, var begravet lige til venstre for stien, der fører langs kirken og ender i Vestergade, omtrent midtvejs mellem kirken og Vestergade. Rasmus' og Albertines gravsteder har sikkert ligget i umiddelbar nærhed af Peter Hansen Kromanns, men de er ikke med på Tholles fortegnelse, så de må have været sløjftet inden 1952, Rasmus' formentlig i 1944 (efter 20 år).¹⁹

Rasmus Kromann var en særdeles holden mand, ikke mindst efter salget af købmandsgården. I 1896 var der et par hundrede formueskatteydere i Marstal og Rasmus Kromann var den 10.-største af dem - med en formueskat på 270 kroner! Hjemmet i Marstal var, som det fremgår af citaterne ovenfor fra Bülow Jensen, gammeldags, men præget af soliditet. En række fine møbler og andre genstande findes stadig i familiens eje, men en del blev solgt i forbindelse med Peter Kromanns død i 1926. Skiftedokumenterne vedr. Peters bo (se Dokumenter) viser, at der var møbler og andet indbo for over 3000 kroner, et ikke ringe beløb, og meget af det må være kommet til fra Marstal.

¹⁷ Det kan undre, at der er gået så få fortællinger videre i familien om denne driftige forretningsmand. Min fætter Bent har med sin mor som kilde oplyst, at Rasmus på et tidspunkt fik et slagtilfælde og sad i kørestol på sine gamle dage. Det kunne være en grund til, at børnebørnene ikke havde så meget at fortælle fra deres barndoms ferier i Marstal i de første årtier af 1900-tallet. Måske har de ikke rigtig kunnet komme i kontakt med ham. Men min kusine Vivi er sikker på, at hendes far, født 1897, fortalte med glæde om ferierne i Marstal og om, hvordan Rasmus, når det tordnede, slæbte dem ned til havnen for at betragte uvejret, og det har jo næppe været i rullestol. Jeg har ikke kunnet finde oplysninger om Rasmus' mulige sygdom, ej heller om, hvad han døde af. Det samme gælder i øvrigt børnene Christian og Alberta. Dødsattester for Marstal sogn er ikke bevaret.

¹⁸ Gengivet i *Ærøboen* nr. 2, feb. 1956

¹⁹ Oplysningerne om kirkegården har jeg fået fra provst Anders Hauge, Marstal, som har interesseret sig meget for dens historie.

Husstanden og ”faster” Halmø

Billedet her af Rasmus Kromann stammer fra familiealbummet og er nok fra omkring århundredskiftet. Det er optaget i København, og da Rasmus næppe kom til hovedstaden ret ofte, kan man måske gætte på, at det stammer fra oktober 1896, det år, hvor hans søn Peter blev gift i København. Så havde han også et billede til sin 60-årsdag den 21. november 1896.

Hun betragtedes – og betragtede sig selv – tydeligvis som en del af familien. Hun gik under navnet faster Halmø, for Rasmus' far, Peter Hansen Kromann, var halvbror til Caroline Halmøs mor, som hed Christina Margaretha Kromann. Caroline og Rasmus havde altså samme bedstefar, nemlig Jens Peter Kromann (femte slægtled). Hun var kun kortvarigt i Rasmus Kromanns husstand, for ved folketællingen ti år senere, i 1890, optræder hun ikke længere der. Men hun bevarede livet igennem et nært forhold til familien Kromann, og så sent som i 1921, hvor der blev holdt folketælling i Sørup, opholdt hun sig, netop som tælleren kom forbi, hos Rasmus' søn Peter Kromann og hans hustru Fritze og blev derfor talt med i Peters husstand, og Peter opgav hende til folketællingen som "slægtning". Peter skal i øvrigt have sagt, at hun besøgte dem to gange om året og blev et halvt år ad gangen²⁰.

Navnet Halmø kommer fra Carolines far, Albert Rasmussen Hansen med tilnavnet Halmø. Halmø er et ganske udbredt navn på Ærø. Det stammer fra den lille ø nordøst for Marstal af samme navn.

Folketællingslisten 1880 opregner husstanden således:

Rasmus Jørgen Kromann, 43, Enkemand. Kjøbmand. Husfader, Marstal

Christian Hansen Kromann, 14, Ugift, Hans barn, Marstal

Peter Hansen Kromann, 12, Ugift, Hans barn, Marstal

Albertha Kirstine Kromann, 8, Ugift, Hans barn, Marstal

Caroline Halmø, 24, Ugift, Husholderske, Marstal

Sophie Marie Albertsen, 25, Ugift, Tjenestepige, Marstal

Hansine Krol, 21, Ugift, Tjenestepige, Ommel Marstal Landsogn

Christian Albert Rosenbech, 26, Gift, Tjenestekarl, Kraghæs Marstal Sogn

Rasmus Madsen, 22, Ugift, Tjenestekarl, Rise Sogn Ærø

Anne Marie Jørgensen, 80, Ugift, Husfaderens tante, underholdes af ham, Marstal

Marie Nielsen, 17, ugift, Butiksjomfru, Marstal

Rasmus Kromann havde altså seks personer i sit brød foruden de tre børn og moderens søster ("Husfaderens tante"), som han havde overtaget underholdsforpligtelsen for efter sin moder.

Om Caroline Halmø, husholdersken, som Rasmus antog efter sin hustru Albertines død, skal der gøres en bemærkning, for jeg har brugt megen tid på at finde ud af hendes historie:

Faster Halmø. Billedet af Caroline Halmø stammer fra familiealbummet

²⁰ Kilden er min kusine Vivi.

Caroline havde en tre år yngre søster, Marie Hansine Halmø, som blev gift med en skibsfører Albert H. Petersen, og i dette ægteskab kom der fra 1881 til 1886 tre børn, måske flere. De mange barnefødsler er sikkert baggrunden for, at Caroline flyttede fra købmandshjemmet og tog ophold hos den yngre søster. Hvornår hun flyttede, vides ikke, men ved folketællingen i 1890 indgår hun i Albert H. Petersens husholdning. Måske skete flytningen i 1882, for min farbror Erik arvede to sølvskeer efter hende, indgraveret "Caroline Halmø 1882". Måske har hun fået dem som afskedsgave af Rasmus, da hun forlod hans husholdning. Caroline havde i øvrigt i følge farbror Eriks datter, kusine Bitten, en særlig svaghed for hendes far. I 1915 forærede hun Erik, som dengang var 11 år, en bog af Björnsterne Björnsson, som ligesom skeerne stadig er i Bittens eje.

Hvis Caroline forlod Rasmus' husstand i 1882 kan en årsag også være, at Rasmus på et tidspunkt fik sin ugifte søster Marie på 44 år i huset, og at hans datter Alberte var omkring 10 år på det tidspunkt og kunne bidrage i husholdningen. Han havde også sin gamle mor boende, så der var kvinder nok i huset.

En af grundene til, at faster Halmø's historie er interessant, er at hun kan illustrere de gyldne tider, som skibsfarten medførte for en lang række Marstalborgere i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Ved folketællingen 1890 angiver faster Halmø sit erhverv som "ugift skibsredherinde" og ved 1921-folketællingen i Sørup er titlen "rentier", altså én, der lever af sine penge.

Hvordan gik det nu til, at denne unge kvinde på få år steg i graderne fra husbestyrerinde til skibsreder og endte med at kunne leve af sin kapital?

Fra før århundredskiftet blev det almindeligt i Marstal at erhverve sig skibsanpart. Fragtfarten gik over til større og større skibe, og efterhånden også til dampskibe. Omkostningerne ved denne omlægning af skibstonnagen i Marstal var enorme, men de gode tider – og måske det almindelige sammenhold i det lille samfund – fik Marstals borgere til at investere i skibsanpart. Og da udviklingen i fragtfarten havde rygvind viste det sig for det meste at være en rigtig god ide. Der skulle ikke så mange anpart til for at man kunne skaffe sig sit udkomme, alene ved ejerskabet. Overarkivar Erik Kroman, som allerede har været nævnt nogle gange, anfører i en lille erindringsbog "*Dagligt liv i Marstal og på Ærø omkring år 1900*" at anparterne blev udbudt i størrelser på 1/200-del eller 1/500-del, og at han som dreng fik en sådan af sin bedstefar. Den anpart kunne senere finansiere hans studier i København!

Formentlig har Caroline Halmø erhvervet sig et antal skibsanpart, og investeringen har været så god, at hun kunne leve af afkastet. Rasmus' søn Peter optog få år før han døde et lån hos faster Halmø på 3.000 kroner, et ikke helt lille beløb, vel svarende til 100.000 nutidskroner. Så hun har været ganske velstående.

Caroline Halmø døde den 11. september 1926, 71 år gammel. Hun forblev ugift.

I familiealbummet findes dette fotografi af Faster Halmø, som poserer med husets sønner, Christian til venstre og Peter siddende. Billedet understreger hendes familiære stilling i Rasmus' husstand. Hvis hun blot havde været husbestyrerinde ville et sådant fotografi jo næppe finde vej til Rasmus' album.

Møllevejen 23, hvortil Rasmus J Kromann flyttede da han trak sig tilbage i 1895. Her levede han til sin død i 1924.

Landlægen

Ottende slægtled

Min farfar, **Peter Kromann**, ottende slægtled, blev født 8. maj 1867 i Marstal. Han blev i 1882, 15 år gammel, sendt til Sorø Akademi, hvorfra han fik en studentereksamen i 1887. Det har næppe været let for ham. Den skoleuddannelse, han havde kunnet få i Marstal, var begrænset, selv om der 20 år tidligere, i 1862, var indviet en ny drengeskole, og der var foretaget en opnormering fra 3 til 5 lærere. Marstal havde på det tidspunkt omkring 400 skolesøgende børn, så der var 80 elever pr. lærer, og derfor kun heltidsundervisning i de to øverste klasser. Men i 1874 var der indført realundervisning, og dermed blev grunden lagt til den senere realskole. Utvivlsomt har Peter vist usædvanlige anlæg, og da de økonomiske forhold i hjemmet gav baggrund for det, kunne Peter tage de første skridt bort fra den levevej, som hidtil havde været familietraditionen, søfart og handel.

	Karakter	"oversættelse"	At det var vanskeligt viser den karakterbog, han kunne vise sin stolte fader, da han blev matematisk student. Der dimitteredes det år 15 studenter fra Sorø Akademi, og Peters "2. karakter" rakte til en plads som nr. 12 i klassen. Her er studentereksamensfagene og karaktererne, som jeg har "oversat" til 13-skalaen.
Dansk stil I:	g+	7	
Dansk stil II:	g	6	
Oldnordisk og dansk Litteraturhistorie:	mg+	9	
Fransk:	g	6	
Engelsk:	mg -	7	
Historie:	mg -	7	
Arithmetik, skriftlig:	mg+	9	
Arithmetik mundtlig:	mg	8	
Geometri skriftlig:	g	6	
Geometri mundtlig:	g -	5	
Mechanisk Physik med Optik:	mg	8	
Chemisk Physik med Astro-nomi og Meteorologi:	mg -	7	

Peters studentereksamenskarakterer er stillet til rådighed af Sorø Akademi.

de sans for livets mere behagelige sider. Derpå tyder også den omstændighed, at han senere som studerende i København havde en stambeværtning, hvor han angiveligt holdt hof²¹.

Peter var 9 år om at blive læge, så det har åbenbart ikke haft stor hast for ham at blive færdig. Pengene til hans forsørgelse må være kommet fra Marstal i alle de 14 år, der gik fra han forlod Marstal til han stod som færdiguddannet læge.

Peter som student i 1887 sammen med sin søster Alberta. Hun var da 16 år. Hun døde ugift seks år senere. Fra familiealbummet.

²¹ Oplysningen stammer fra min fætter Bent. Når Bent som dreng gik tur i København med sin far (min farbror Erling), kunne denne udpege beværtningen på Sølvtorvet, hvor Peter havde sin gang.

Men en embedseksamen fik han, det var i 1896, og eksamensbeviset pegede på en landpraksis, ikke på en stor hospitalskarriere. Haud hed den samlede karakter ved embedseksamen, det er kort for haud illaudabilis, "ikke u-rosværdig", det svarer til bestået uden glans.

Mens han læste i København, boede han på et pensionat, som Cecilie Christine Ulrich, født Stauning, havde oprettet i København for unge studerende, da hun blev enke. Her mødte han pensionatsværtindens yngste datter, Fritze Cæcilie Kirstine Ulrich, som han giftede sig med umiddelbart efter, at embedseksamen var i hus, den 9. oktober 1896.

Fritze var født den 2. februar 1874 i Hundstrup Præstegård i Jylland, og hun var altså 22 år.

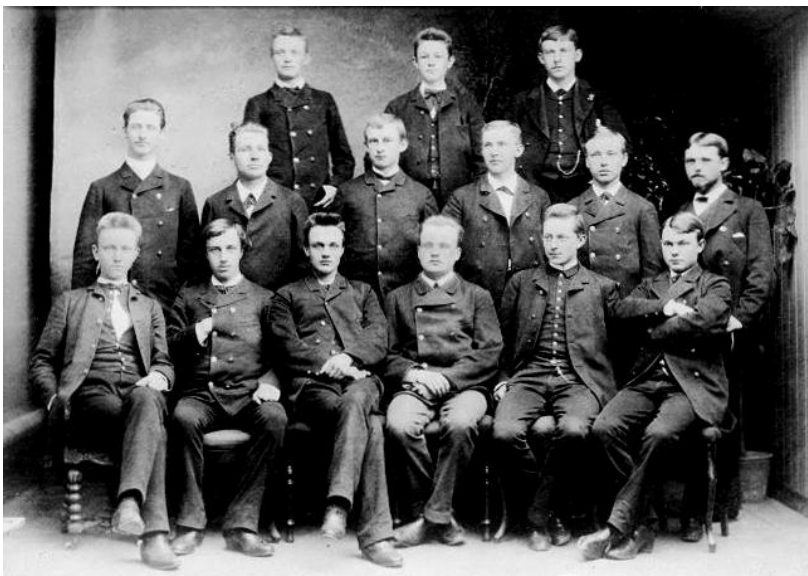
Ægteskabet blev indgået så hurtigt som muligt efter, at Peter var blevet færdig som læge, for at lægge slør over den omstændighed, at Peter havde forført pensionatsværtindens unge datter, og at forholdet havde fået følger. Den ældste søn, min farbror Christian, blev født 4 måneder efter brylluppet. Når man tænker på, at Fritzes mor var enke efter pastor Erasmus Ditlev Frederik (Fritz) Ulrich, som havde virket i det indremissionske miljø i Hundstrup, Hjørdemål og Østerild sogne lidt øst for Thisted, så kan man forstå, at det var ikke så lidt af en skandale, og en historie, farmor senere i livet ikke talte højt om.

De fik 6 børn, alle født i Ugerløse mellem 1897 og 1911. Den yngste var min far, Helge Ulrich Kromann, født i april 1911.

Praksis i Ugerløse

Da Peter Kromann nedsatte sig som praktiserende læge i Ugerløse, 15 km. syd for Holbæk, var han kun den anden "rigtige" læge i sognet, så praksis skulle bankes op fra bunden. Der var ingen tradition på landet for at søge læge, når man var syg, de fleste søgte kloge mænd og koner, både når de selv og når deres husdyr fejlede noget. I Kresten Boer: Af Ugerløse Sogns Historie, 1949, gennemgås nogle udvalgte erhvervs historier i Ugerløse. Her kan man finde følgende beskrivelse:

I et fra en Købstad saa fjernt Sogn som Ugerløse har det i ældre Tid været yderst besværligt at komme til Læge. Mange nøjedes derfor med at søge en eller anden Kvaksalver. Ved Midten af 19. Aarh. blev »Niels Christian« i Syvendekøb brugt af mange i Sognet. »En klog Mand blev hentet fra fjerne Bye« (skriver Marie Villads, da hun og Naboen Gris var syg). Højst berømt blev ogsaa Johan Hansen, »kloge Johan«, der begyndte sin Virksomhed i Ubberup, men som i Slutningen af 19. og Begyndelsen af dette Aarh. boede i Nyrup St. Med sin rige Erfaring havde han efterhaanden blandt sit Klientel erhvervet sig en Tillid, der kun kan betegnes som enestaaende. Af en helt anden Kategori var Kjesten Oels i Mølleborup († ca. 1910). Hendes Kure var »Læsning« og den fuleste Trolddom. Meget søgt var hun for Engelsk Syge, mod hvilken Lidelse hun »maalte« Patienten paa alle Leder og Kanter, hvorefter hun af Maalebaandet dannede en Rundkreds, hvor-

Også dette klassebillede, formentlig fra ældste klasse, er stillet til min rådighed af Sorø Akademi. Det vides ikke hvem af de unge herrer, der er Peter. Jeg gætter på den alvorlige ungersvend i bagerste række til højre.

Lægeboligen i Ugerløse, Holbæk Landevej nr. 6. Peter Kromann lod denne ejendom opføre, da han slog sig ned som byens første praktiserende læge. Byggeåret angives som 1900 i BBR-registret. Det er uvist hvor den lille familie – to voksne og fra februar 1897 et barn - boede fra 1896 til huset stod færdigt i 1900. Barn nr. to kom først maj 1901.

Hans lune Humor og store Slagfærdighed i Replikken var vidt bekendt. Det var Kromann, der byggede den nuværende Lægebolig i Ugerløse, men i Aaret 1915 solgte han Ejendom og Praksis og flyttede til Sneslev og 2 Aar efter til Lolland (Sørup ?), hvor han døde 1926.

Fra Ugerløse til Sneslev og Sørup

Det var nu først i 1916, at Peter Kromann solgte sin praksis i Ugerløse og flyttede til Sneslev ved Ringsted. Men han blev der kun godt et års tid, og det er ikke lykkedes at finde oplysninger om, hvad der lå bag hans beslutning om at flytte. Det er givet, at praksis i Sneslev var mindre og dermed billigere end den i Ugerløse, og praksis i Sørup var sandsynligvis endnu mindre, så det er nok økonomiske problemer, der ligger bag. De synes at have fulgt ham og familien i det meste af hans liv. Han købte lægeboligen i Sneslev den 20. september 1916 og solgte den igen den 15. december 1917. Lægeboligen er et stort rødstenshus på hjørnet af Haslevvej og Eskildstrupvej i Sneslev, med adressen Eskildstrupvej 2. Det er bygget omkring 1901. Peter var i 1916 den fjerde læge på stedet, så der var stort gennemtræk i lægeboligen.

Fra Sneslev flyttede han og familien til Sørup på Lolland, omtrent midtvejs mellem Nysted, Rødby og Maribo, og her blev han til sin død i 1926. Denne periode i Peters liv, fra

igennem den syge spyttede tre Gange, og Baandet blev derefter bundet omkring Knæet, hvor det fik Lov at sidde, til det selv faldt af. Mod »svagt Bryst« benyttede hun Jord fra Kirkegaard bagt sammen med Æg. Ogsaa Dyr tog hun i Kur.

Kresten Boer omtaler også de enkelte lægers virke. Om Peter Kromann skriver han: *I Aaret 1896 nedsatte Læge Peter Kromann sig i Ugerløse By. Han var født 1867 i Marstal og gift med Fritze Cecilie Kirstine Ulrich. Kromann vandt sig hurtigt en stor Venne- og Kundekreds i Ugerløse og Omegn.*

Lægeboligen i Sørup. Akvarel af stiftfysicus C. A. Hansen, Nysted, som også fungerede som læge i Sørup indtil 1892, hvor hans bror som den første rykkede ind i den nyopførte lægebolig. Akvarellen er dateret 22.maj 1893.

1918 til 1926, er belyst i en lille publikation om Sørup lægebolig, *Hans Andersen: Sørup lægebolig i 100 år*. Den har undertitlen *...at få en læge til at bosætte sig...* og handler om de fremsynede mænd i de to sogne, Vester Ulslev Sogn, hvortil Sørup hører, og Fuglse Sogn, der i 1891 satte sig for at få en læge til at bosætte sig på egnen.

Baggrunden var, at alvorligt syge på den tid måtte transporteres på hestevogn i regn og slud og sne enten til Nysted eller til Rødby, 12 eller 16 km ad elendige veje. Hans Andersen beskriver det besværlige arbejde med at skaffe enighed mellem de to sogne om finansieringen af en lægebolig, der skulle gøre det attraktivt for en læge at slå sig ned i området. Lægeboligen blev bygget i slutningen af 1891 af en lokal murer formedelst 4.800 kroner.

Kontrakten med mureren beskriver lægeboligens størrelse og indretning: Et stuehus med 7 værelser, foruden entré, køkken, spisekammer, kælder og sygeværelse samt to loftværelser, 6 kakkelovne, komfur, vask, tinræk (dvs. tallerkenrække) mv. samt et baghus med bl.a. en indmuret gryde (dvs. en gruekedel til storvask). Endvidere et vognskur og kulhus. Grunden blev købt for 600 kr.

I de første mange år kom og gik lægerne med få års mellemrum. Fra 1892 til 1918 var der fem læger; de holdt altså i gennemsnit fem år hver. Det hang antagelig nøje sammen med økonomien i den afsides liggende landpraksis.

I 1892 kom den første sygekasselov, og kontrakten mellem sygekassen og lægen i Sørup fastsatte honoraret for lægetilsyn til 5 kroner pr. familie. I 1900 blev honoraret forhøjet til 3 kroner pr. familiemedlem. Der var på dette tidspunkt ca. 300 medlemmer af sygekassen. I 1906 blev der indført et årligt honorar for lægens selvbefordring til sygekassemedlemmerne og til de indsatte i fattighuset på 125 kr. Dette beløb blev i 1910 forhøjet til 180 kroner årligt. Lægens husleje var i 1897 fastsat til 350 kroner om året. Det må have svaret til ca. 1/3 af indtægterne fra kontrakten med sygekassen. Der har sikkert været nogle få privatpatienter, men rig blev man ikke af at være læge i Sørup.

I 1910 solgte de to kommuner ejendommen til den daværende læge med den servitut, at den til enhver tid kun måtte sælges til en læge, som ville og kunne praktisere dér. Købesummen blev fastsat til 5.350 kroner.

Faktisk ligger lægeboligen ikke i Sørup, men i Sløsse, en samling landarbejderboliger med nogen afstand til Søen (Røgbølle sø). Huset har adresse Sløssevej 42, Vester Ulslev.

Lægen i Sørup havde et stort opland at passe. Peter havde en gig at transportere sig rundt i, et tohjulet hestekøretøj med en kalesche, man kunne trække op til beskyttelse mod regn og rusk. Ellers foregik befordringen med den såkaldte doktorstol, en polstret læderstol med nogle kraftige remme med jernringe, så den kunne spændes op på en almindelig hestevogn eller kane. Stolen havde sin plads hos lægen, og når der var behov for sygebesøg måtte patientens pårørende afhente lægen og køre ham hjem igen. Hvis patientens familie ikke ejede en vogn fandtes der et system, hvor det var pålagt en eller flere bønder at køre "Ægt"²², som det hed. De skulle altså, når behovet opstod, stille hos lægen med ladvogn eller kane og spænde doktorstolen fast og tage lægen ombord. Det må være det system, der refereres til, når Hans Andersen i sin beretning om lægehuset i Sørup skriver, at Peter havde *en fast aftale med naboen, Martin Bækkel, der kørte for ham med hestevogn,*

"Doktorstol", omtalt i teksten. Her anbragt på en taburet; læderstropene sættes på vognsiderne på en arbejdsvogn. Billedet har jeg fået fra Stenomuseet

²² Ordet ægt er afledt af age (ligesom fx aftægt er afledt af aftage) og betegner den særlige pligtkørsel for adel og øvrigheds personer, læger, jordemødre etc. som bønderne var pålagt. En meget livlig beretning om en udrykning i doktorstolen en fæl vinterdag findes i en artikel af T. Sørensen i Medicinsk Forum 41,3 1988: *En distriktskirurgs embedsrejse i 1823*.

nar vejret var for slemt, eller til anden kørsel, f. eks. når flere af familien skulle befordres til jernbanestationen i Holeby eller lignende. Var det sne, spændte Martin Bækkel for knubslæden²³. Fra samme kilde har jeg oplysningen om, at Peter også havde egen hest, som han red i sygebesøg på. Hesten hed Rosinante.

Hans Andersen nævner, at Peter oftest benyttede cykel, når han skulle i sygebesøg: *Et karakteristisk syn var*

det at se doktor Kromann på vej til et sygebesøg på cykel, med et stort regnslag over sig og en fortygget cigarstump i munden. Sådan husker gamle folk på egnen endnu Kromann. Han kunne

Til højre Peter med sin hest Rosinante. Om han selv avlede sine heste, ved jeg ikke, men i min fars fotoalbum har jeg fundet fotoet til venstre af ham med et føl, dateret 1924. Han var da 13 år gammel.

udadtil virke noget bøs, og den fortyggede cigarstump i

munden kunne til tider bevirke, at det var lidt vanskeligt at forstå, hvad han sagde. For resten kunne han godt lide en »dobbeltpøl«, som han sagde. Det var to bajere. Ingen mindes dog nogensinde at have set ham beruset.

Hans Andersen har også indsamlet nogle oplysninger om Peters lægegerning og personlighed:

Kromann var meget samvittighedsfuld med sine patienter. En gammel dame har fortalt, at hvis han havde en patient i en kritisk situation, kunne han finde på at tage sin cykel og køre til patientens bopæl. Han stod så udenfor og kikkede og lyttede. Var der stille og roligt i huset, cyklede han beroliget hjem igen. En anden ældre dame, der i sin ungdom omkring 1921 var tjenestepige i lægefamilien, har fortalt, at Kromann om eftermiddagen somme tider kom hjem fra sygebesøg med en kage fra bageren til eftermiddagskaffen. Så placerede han kagen på spisebordet, skar et stort stykke af og gik ud i køkkenet, hvor hun gerne på dette tidspunkt stod og vaskede op, og stillede det til hende. En gang, da en omrejsende biograf gav forestilling i forsamlingshuset, gik fru Kromann og de hjemmeværende drenge til Vester Ulslev for at se filmen. Doktor Kromann skulle i sygebesøg, og tjenestepigen, der også gerne ville have været i biografen, måtte så blive

hjemme og passe telefonen, for den skulle jo passes. Men kort efter ringede Kromann hjem og meddelte, at han havde fået dem på telefoncentralen til at passe telefonen, så hun kunne godt gå i biografen ligesom de andre. Det er forståeligt, at de, der endnu husker doktor Kromann, mindes ham med glæde.

Kromanns tiltagende sygdom gjorde det vanskeligt for ham at passe sin praksis. Til sidst kunne han næsten ikke holde sig oprejst. Han fortsatte dog til det sidste. Han døde den 4. september 1926.

Billedet her viser det hus som Peter og den efterhånden omfangsrige familie flyttede til i Sneslev ved Ringsted

De anførte beskrivelser af Peter Kromann som læge tegner et venligt billede af en humoristisk, om end lidt bøs herre med omsorg for sine medmennesker. Som vi skal se i det følgende, kan dette billede dog ikke stå alene.

²³ En slæde med høje, kraftige meder.

Her er huset som det ser ud i dag. Det er stadig lægebolig. Adressen er Eskildstrupvej 2.

Fra Snesev flyttede familien snart videre til Sørup. Også her fik de en bolig af betydelig størrelse. Fra min fars fotoalbum har jeg billedet herunder til venstre fra sommeren 1925 af boligen. Det er min ældste, nu afdøde kusine, Jytte, der står foran huset og sikkert hendes far, Christian, i skjorteærmer. Til højre ses huset i sin nuværende skikkelse. Der er føjet et par fag til i bredden og det har fået en første sal og en garage til i højre side af huset.

Lægehjemmet, farfar og farmor og børnene

Fra et foredrag, som farbror Christian, den ældste af Peter og Fritzes seks sønner, holdt i 1941 for sine logebrødre, har vi lidt oplysninger om hjemmet²⁴.

Mit Barndomshjem var Ugerløse, hvor jeg opvoksede i et godt hjem og naturligt bedst husker Juleaftenerne paa Landet samt Turene med Far i Praksis (...) Min Skolegang foregik til mit 9. Aar i Privatskolen i Byen. Paa Grund af daarlige Skoleforhold havde Præsten, Bryggeriejereren, en Forpagter, en Proprietær og min Far antaget en lærerinde, som underviste os Børn, 9 i alt, parallelt med Undervisning i Stenlille Realskole, hvortil jeg senere blev overflyttet.

(...)

Min Opdragelse var meget streng. Vi var efterhaanden 6 Drengene, det krævede meget og Fars Indtægter var ikke særlig store, det var faktisk først de sidste Aar før hans Død, at taksterne for Landlægerne blev sat op. Jeg kan huske at Far fortalte, at han for en Fødsel i Ondløse Fattighus, altsaa Kommunen, fik 10 Kr., saa kunde denne Fødsel godt staa paa den hele Nat, Taksten var den samme.

Maaske var Far ikke nok Forretningsmand, han arbejdede hellere for de smaa og fattige i Sognet end prøvede paa at få indpas ved Smiger og lign. hos de større Klienter.

Min Dag begyndte Kl. 5½ med at sørge for Høns og Duer fik deres Foder og Vand, derefter paa Mejeriet efter Mælk og Smør. Naar jeg kom hjem efter den sidste Ekspedition var Kl. ca. 6½. Pigerne blev da vækket, hvorefter jeg begav mig til Stalden, striglede og vandede Hestene, lagde Seletøj paa den ene.

(...)

Om Sommeren havde vi Haven at passe og som den ældste synes jeg i Dag, at jeg aldrig fik nogen Hjælp af mine Brødre. Denne Opfattelse har mine Brødre gentagne Gange forsøgt at revidere.

Trods alt dette Besvær havde mine Forældre en egen Evne til at faa os til at glemme det, blot dette at vi fik Lov at Sidde 1 Time sammen med de Voksne, inden vi skulde i Seng, eller gaa en Tur med Far i Haven eller ind i Stalden for at beundre Dyrene og faa Ros for Arbejdet, saa glemte man alt for en Tid.

Sommerferien tilbragte vi enten i Marstal hos Bedstefar eller i Jylland hos min Mors Søstre.

(...)

Efter endt Realeksamen var det Fars største ønske, at jeg skulde fortsætte paa Sorø Akademi for at blive Student og senere Læge, men min Skræk for Skolegang var saa absolut, at jeg, trods Klø, ikke vilde give mig, og da en af mine bedste Venner var kommet i Lære paa Byens Maskinværksted, var det for mig det eneste saliggørende.

Det var først, da turen kom til den sidste af de seks sønner, at Peters drøm om, at en af sønnerne skulle blive læge, gik i opfyldelse. Min far, Helge, og den næst yngste, farbror Vagn, blev, da familien kom til Sørup i 1918, ikke sendt i den lokale stråtekte i Sløsse, men kom i privatskole i Maribo. Senere kom far til Nykøbing, hvorfra han blev student i 1928, 17 år gammel. Men da havde Peter allerede ligget under mulde i et par år.

Peters hustru, Fritze Cæcilie Kirstine, født Ulrich, var som allerede nævnt den yngste af ti børn fra præstegården i Hundstrup i Thy. I 1875, året efter hendes fødsel, døde hendes far, og moderen måtte forlade præstegården. Hun rejste da med alle børnene til København, hvor hun åbnede et pensionat for studerende unge mænd. Præsteenens plan var, skriver farbror Christian i sit logeforedrag, at få døtrene gift med akademikere.

Pigerne blev sat i Frk. Zahles Skole, men det var en betalings-skole, og enken måtte derfor, hver gang en af pigerne skulle begynde i skole, søge foretræde hos Kong Christian d. 9 for at skaffe fripladser til dem. Det blev efterhånden for meget for majestæten, for, skriver farbror Christian: *Da hun kom for ansøge om den*

²⁴ Foredraget har jeg fået fra min kusine Vivi, Christians datter.

sidste, det var min Mor, havde Kongen sagt: ”Ja, ja, min gode Kone, nu hjælper jeg Dem denne Gang, men det bliver ogsaa den Sidste!” Dertil havde min Bedstemor svaret: ”Det gør heller intet – det er den sidste”.

Planen, at få alle fem døtre i tryk havn hos akademikere, lykkedes. To af dem blev gift med dyrlæger, en blev gift med en præst, en med en overretssagfører, og den femte altså med en læge.

Fritze var selvfølgelig præget af sin opvækst, Hun var indremissionsk og gik til bønnemøder. Det var, kan man levende forestille sig, langt fra Peters kop te. Min mor har ofte fortalt, at Peter tilbragte megen tid på kroen, og at han, når han overhovedet spiste hjemme, fik sin mad bragt ind i konsultationsstuen, mens farmor Fritze spiste de mange drenge af i køkkenet. Mor mente nok, at den historie underbyggede hendes synspunkt, at ingen kunne holde ud at spise sammen med farmor, med mindre de var tvangsindlagte, som børnene var. Mors noget negative syn på farmor bar utvivlsomt præg af, at farmor yndede at komme på besøg hos os i uger ad gangen, hvilket var noget over min mors tålsomhedstærskel.

Familiefotoet fra hjemmet i Sørup, sommeren 1926 er det sidste, der findes af Peter, og sandt er det da, at Peter ikke ser ud til at more sig. Men billedet er taget få måneder før han døde, plaget af sygdom.

Familiefoto fra hjemmet i Sørup, sommeren 1926. Bag farmor er det min far, i midten farbror Vagn og bag ved farfar en kvinde, jeg ikke kan identificere. Farmor er her 52 år gammel.

Af farbror Christians logeforedrag, som jeg har citeret fra ovenfor, kan man se, at børnene fik en streng opdragelse, og også, at der kunne vanke klø. Fætter Bent har fortalt, at Peter var endog meget streng i sin børneopdragelse, og at han brugte korporlig afstraffelse i en grad, så det en dag blev farbror Erik for meget. Erik, som var femten år og i lære som smed, lovede sin far bank, hvis det gentog sig, og så holdt det op. Erik må have fremstået som noget af en helt for de to mindste, Vagn på tretten år, og min far Helge på otte. Min kusine Bitten kunne også en historie om, at Christian blev låst inde i kælderens som straf for en forseelse.

Fra min kusine Kirsten, farbror Sigurds datter, har jeg fået at vide, at Sigurd opfattede hjemmet som koldt: *Farmor havde gjort sin pligt ved at føde seks sønner, men blev hurtigt træt af sønnernes leg og ballade, så en stor del af tiden blev de seks drenge passet af forskellige barnepiger. Farfar var meget lidt hjemme, og når han var, ville han have fred. Far har også fortalt, at farfar på sine mange sygebesøg rundt i sognet fik sig nogle gevaldige snapse*, fortæller kusine Kirsten. Som det er fremgået, er der flere kilder, der nævner Peters forkærlighed for en opstrammer eller flere, og farbror Sigurd har fortalt Kirsten, at Peter havde et egentligt spiritusproblem. Det modsiges af Hans Andersen i den oven citerede *Sørup Lægebolig i 100 år*, som nævner, at Peter holdt af en ”dobbeltøl”, men at ingen mindes at have set ham beruset.

Om Peter nu har haft et problem af den art eller ej, har hans omverden åbenbart ikke bemærket noget. Hans Andersen nævner som et fremherskende træk, at Peter var kendt for lune og slagfærdighed.

Der er altså ganske stor spændvidde i opfattelsen af farfars person. Jeg kan ikke mindes, at min egen far har omtalt sit barndomshjem, hverken på en positiv eller negativ måde, men han har jo heller ikke været meget hjemme, idet han som nævnt gik på privatskole i Maribo, hvor han også boede i et privat pensionat.

Farmors sidste år

Fritze levede i 35 år efter at hendes mand var død. Livet havde til det tidspunkt ikke været mildt mod hende, med en barndom hos en enlig præsteenke, der måtte stride for dagen og vejen, en kortvarig ungdom, fulgt af et hurtigt ægteskab med seks barnefødsler og en hverdag, der stillede store krav til sparsommelighed. Og da Peter døde i 1926, stod hun igen på bar bund og måtte tage mod hjælp fra sønnerne. Nogle af brødrene købte møbler ud af boet og forærede dem til farmor, da hun skulle bosætte sig i København. Her overtog hun først farbror Christians lejlighed på Vennemindevej 11 på Østerbro og klarede sig ved at leje et par værelser ud. Brødrene ydede hende også et tilskud til livets opretholdelse, så længe hun levede²⁵.

Min kusine Vivi er som den ældste i fætter- og kusinekredsen den, der bedst kan huske farmor, som hun kendte i over tredive år. Vivi fortæller, at farmor på sine ældre dage fulgte godt med: *Hun læste de nyeste bøger og så alle film, der var værd at se. Hun kunne bedre end mange af os børn alle skuespillernes navne. Hun hørte radioteatret, alt imens hun strikkede sokker til sønnerne og børnetøj til de yngste i familien. Hun røg store cigarer og drak whisky – det var ikke almindeligt den gang.*

Farmor fik i løbet af 14 år seks sønner. Hun blev 87 år, og selvfølgelig bar hendes skikkelse præg af de mange børnefødsler, men hun holdt sig godt. Hun havde ikke et gråt hår. Jeg kan huske, at hun til min fars 60 års fødselsdag slæbte taxachaufføren med ind på Carolinevej, fordi han ikke ville tro, at hun var på vej til sin søns 60 års dag. Og hun var ikke til at skyde igennem, da en af gæsterne sagde, at hun umuligt kunne være Christians mor - og hvor hun fik håret farvet?

Fødselsdagsbilledet viser også, at der var et glimt i øjet. Sådan husker jeg hende ofte, så måske er det ikke så underligt, at Peter faldt for hende og mange år senere hendes store kærlighed Erik Lauterborn.

På sine gamle dage flyttede hun ind i en lejlighed i Gammel Kloster. Her oplevede hun den lykke, at en af de andre beboere, Erik Lauterborn, forlibte sig i hende, og hun i ham. Kusine Bitten har i sin varetægt en række digte, som han skrev til hende. De er kærlige og hengivne. Selv om de ikke er skrevet med henblik på offentliggørelse, drister jeg mig til at trykke et af dem her. Det er skrevet i februar 1954 til farmors 80-års fødselsdag.

Ræk mig den arm med den gyldne lænke
Hold mig så fast så jeg føler dig nær
Før mig så over de furede skær
Lille søde hjertenskær

Farmor fotograferet i anledning af 80-årsdagen

Farmor og Lauterborn i Gammel Klosters have

²⁵ Kilden er min fætter Bent.

Til gengæld vil jeg dig så fejre
For i mine tankers verden
Hvor nu kun du navnet bær'
Lille søde hjertenskær

Tak for alle dage, timer, hvert kvarter
For dagens tur en farlig færd
Lille søde hjertenskær

Erik Lautherborn var næsten blind, og han bad derfor farmor om altid at bære noget stærkt rødt, så han kunne få øje på hende. Der er derfor en stærk formodning om, at farmors halstørklæde på billedet her fra Gl. Klosters have ville have lyst op, havde det været et farvefoto.

Vi havde i min barndom i Søllested ikke så sjældent besøg af farmor, og jeg husker hende som en venlig, lidt stille, cigarrygende dame. Hun døde den 25. april 1961, 87 år gammel. Både Peter og Fritze blev begravet på Bispebjerg Kirkegård.

Ved et pudsigt tilfælde har jeg siden bogen udkom fået lidt mere viden om Erik Lauterborn. Ivar Kragh i Næstved købte bogen, for han er selv rundet af Kromann-slægten; hans tipoldefar på mødrende side var Hans Albert Boye Kromann, en halvbror til min tipoldefar Peter Hansen Kromann, som var far til storkøbmanden i Marstal, Rasmus Jørgensen Kromann. Ivar Kragh har bl.a. bidraget med fotoet af jagten "Rasmus Jepsens Minde". Tilfældigvis er Ivar Kragh også beslægtet med Erik Lauterborn, idet denne er storebror til Ivar Kraghs mormor.

Erik Lauterborn var født Erik Hermann Sørensen i Fredericia den 26. oktober 1876 og blev på et tidspunkt før 1911 gift med Cathinka Lauterborn fra Aalborg. Ved Kgl. Bevilling af 15. Okt. 1911 fik han tilladelse til at bære hustruens efternavn. Dette fremgår af kirkebogen for Fredericia. Senere flyttede han til København, hvor han findes i Krak for årene 1916 og 1935. Han optræder i en folketælling som handelsfuldmægtig i firmaet "J. Therkelsens Enke & Søn" i Bredgade. Cathinka var 13 år ældre end Erik Lauterborn.

I bogen har jeg stavet hans navn Lautherborn, men i folketællingen er det stavet uden h.

Familieportrættet herover er udateret, men hvis man antager, at min far Helge (forrest tv) er omkring 5-6 år, kunne billedet være taget under opholdet i Sneslev i 1916-17. Til højre for forældrene sidder Christian, og stående bagved er det fra venstre Erling, Vagn, Erik og Sigurd.

Familieformuen

Ovenfor har jeg godtgjort, at min tipoldefar Peter Hansen Kromann og min oldefar Rasmus Kromann blev ganske holdne mænd. Familieformuen muliggjorde, at Rasmus kunne sende sin søn Peter til Sorø og København for at læse til student og læge. Det brugte Peter 14 år på, og i al den tid må Rasmus have lagt økonomi til.

Så snart Peter var færdig med studiet, giftede han sig og etablerede praksis i Ugerløse i 1896. Han byggede sig straks en passende lægebolig, hvilket Rasmus også må have finansieret. På det tidspunkt var Peters bror og søster døde, og han var nu eneste tilbageblevne søn. Året før havde Rasmus afhændet sin købmandsgård og trukket sig tilbage til et mere beskedent hus på Møllevejen. Så Peter etablerede praksis netop på et tidspunkt, hvor der var stor likvid kapital hos faderen i Marstal. Lægeboligen bærer da heller ikke præg af, at den er opført af en ung læge, som lige er gået i gang med at opbygge sin første praksis. Det er et stort, solidt muremesterhus på Holbæk Landevej nr. 6.

Det er klart, at den nyetablerede landpraksis i begyndelsen kun kunne give et beskedent udkomme. Dertil kom, at Peter havde svært ved at inddrive sine tilgodehavender fra de fattige landbofamilier, som sikkert heller ikke havde meget andet end naturalier at betale med.

Hen mod slutningen af tiden i Ugerløse ser det dog ud til at gå bedre. En ide om lægens økonomi kan man få i folketællingen fra 1916, det sidste år i Ugerløse. Her er nemlig ud over husstandens medlemmer også angivet årsindkomst og skattebetaling. Ud for Peter Kromann ses en årsindkomst på 5000 kroner, hvoraf der svarede statskat kr. 93,60 og kommuneskat kr. 69,00. Familien havde på det tidspunkt en ung pige i huset ("Tjenestetyende"), som fik den fyrstelige årsløn kr. 400,00 hvoraf der alene svarede kommuneskat, kr. 2,40. Lægens formue angives som 0,00 kroner. Til sammenligning kan anføres, at Peters indtægt svarer nogenlunde til sognepræstens (5.748 kr.) og Dyrslægens (5.000), men disse havde desuden en formue på 2-3 årsindkomster. Stedets to skolelærere havde en årsindtægt på hhv. 1.900 og 1.323 kroner. De større gårdejere i Ugerløse og omegn var noget bedre stillede med årsindkomster på omkring de 5.000, men havde tillige betydelige formuer på op til 50-60.000. Byen havde flere håndværksmestre med årsindtægter på ca. 1.500-2.000 kroner. En tømrrersvend havde 600 kr. og en sygeplejerske 500 kr. om året. Så Peters økonomi var i 1916 ingenlunde hårdt presset i forhold til de bedre aflagte blandt patienterne. Det forbliver et mysterium hvad der drev ham til at flytte fra Ugerløse til Sneslev i 1916 og videre til en endnu mindre praksis i Sørup.

Det ser ikke ud til at Peters økonomi fik det bedre i Sørup. I "*Lægeboligen i Sørup i 100 år*" skriver Hans Andersen om Peter Kromann:

Med seks Sønner, alle i lærepladser eller på anden måde under uddannelse, har det sikkert knebet med økonomien i lægefamilien, og Kromann søgte da også at optage et lån i ejendommen ud over den 1. prioritet på 5.000 kroner, der allerede stod der. En del af lånet skulle anvendes til ombygning, formentlig for at skaffe plads til den store familie. Til dette lån fik Kromann de to interesserede kommuner til at indtræde som selvskyldnerkautionister, hvilket kom til at volde de to kommuner nogle vanskeligheder, da det året efter kneb med terminsbetalinger.

Efterhånden synes læge Kromanns økonomiske situation at have bedret sig noget. Honoraret for lægebesøg beror nu ikke længere på en aftale mellem den lokale sygekasse og lægen, men på overenskomst mellem organisationerne, altså henholdsvis lægernes og sygekassernes. Derimod træffes aftalerne om godtgørelse for befordring til sygekassepatienter stadig på lokalt plan, nemlig mellem lægen og sognerådet. I 1919 bevilgede Vester Ulslev således læge Kromann 450 kroner plus et dyr-

tidstillæg på 100 kroner for at befordre sig selv til disse sygebesøg, helligdags- og natbesøg medregnet. I 1920 blev det forhøjet til 600 kroner. Om dyrtidstillægget blev bevaret, fremgår ikke. I 1921 tilbød Kromann at befordre sig selv til sygekassens medlemmer for 2 kroner årligt, i alt 630 kroner, og det accepterede sognerådet.

I Sørup kneb det således fra starten med at afdrage terminsydelserne. Forfatteren anfører, at lægens økonomi bedredes i de seneste år. Dette strider mod det faktum, at boet ved Peters død i 1926 kun lige kunne svare enhver sit. Til farmor Fritze blev der intet til overs. Hun måtte med sine sønners hjælp købe de møbler ud af boet, hun skulle have med til København.

Alligevel er der noget om det, for i 1924 - kun to år før Peter selv døde - døde hans far, købmanden Rasmus Kromann i Marstal, og Peter var enearving. Boet blev opgjort til en formue på 23.080 kroner og 14 øre. I købekraft svarer det nok til et par millioner kroner i dag²⁶. To år senere var formuen væk. Hvad skete der med formuen på de to år imellem Rasmus' og Peters død?

Landlægen i sin fine nye Overland Redbird i 1924

De fleste penge gik øjensynlig til at fylde et større gældshul, som var oparbejdet gennem årene. Og en større post gik til skinbarlig luksus, en Overland Four, model 92 Red Bird fra 1924. Den må være købt som ny, og har formentlig stået Peter i henvend 5.000 kroner. Det var ikke tidens dyreste bilmodel, men alligevel et opsigtsvækkende prestigekøretøj, dobbelt så dyr som tidens "folkevogn", den åbne Ford T.²⁷

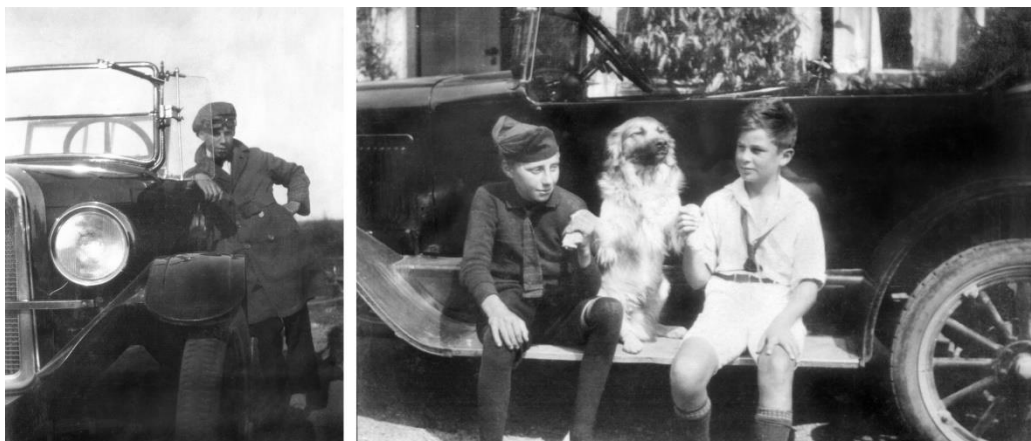
Så det var et dybt greb i lommen, der blev foretaget for at doktoren kunne blive standsmæssigt kørende. I skiftedokumenterne fra 1926 vedr. Peters bo blev bilen vurderet til 2.000 kroner, 2 år gammel. Faktisk blev den solgt for 1.500 kroner til den efterfølgende læge sammen med praksis, hus, instrumenter og lægebøger.

²⁶ Det er meget vanskeligt at få et begreb om størrelsen af en formue på 23.000 kr i 1924. Borgerne i Marstal var gennemgående ganske velhavende på det tidspunkt. I 1921 var der 501 borgere i Marstal, som betalte formueskat (befolkningen var på det tidspunkt 2.519 personer i alt). En femtedel af byens familier var således formuende folk. Disse 501 borgere havde en samlet skattepligtig formue på 13.088.500 kr., i gennemsnit godt 26.000 kr. (Formueskatten var i gennemsnit 176 kr.!) Rasmus' formue i 1921 var altså lige under gennemsnittet, men da havde han også levet af den, siden han solgte købmandsgården i 1895, altså i næsten 30 år. Måske er det lettere at sætte beløbet overfor prisen på den tids folkevogn, den åbne Ford T, som i 1924 kostede 2.800 kroner. Formuen svarede altså til 8 folkevogne. En tredje måde er at sammenholde beløbet med tidens arbejds løn for en faglært murer, 1,50 kroner i timen. En murer skulle altså arbejde i 8 år for at skrabbe en sådan formue sammen, og så måtte han ikke bruge noget undervejs. Således målt svarer formuen til 2.4 millioner nutidskroner.

²⁷ Jeg har ikke kunnet finde prisen på sådan en bil i 1924. I USA kostede den 750\$, og det svarer med datidens dollarkurs (ca. 6 kr.) til 4.500 kr. Det svarer som nævnt ovenfor til hele Peters årsindkomst som praktiserende læge i Ugerløse i 1916. Hvis man omsætter det til vore dages forhold, er det en bil til 800.000 kr., så selv om det ikke var den dyreste bil på markedet, repræsenterer den immervæk en ganske betydelig investering. Man skal dog tage i betragtning, at bilen er indkøbt til at kunne forcere de lollandske veje, som jo kun undtagelsesvis var asfalterede. Derfor har der måske været en vis fornuft i at investere i et køretøj, der med sin 4-cylindrede motor kunne yde 30 hk.

Man kan sige, at de sidste rester af familieførmuen gik til dette luksuskøretøj.

Da Peter anskaffede sig bilen i 1924, måtte den næstældste af sønnerne, Vagn, som må have været i banklære på det tidspunkt, naturligvis fluks hjem og beundre bilen. Han lod sig forevige i datidens udstyr til bilkørsel: Kørekasket med skyggen kækt bagud og motorbriller. Også min far lod sig forevige med en legekammerat og hunden Per på trinbrættet af den fine nye bil.

Til venstre farbror Vagn fotograferet i fuldt motorkøretøjsantræk. Til højre min far og en legekammerat på trinbrættet af den nye bil i 1924.

Af skiftedokumenterne i boet efter Peter (se fanen *Dokumenter*) fremgår, at farmor efter råd fra sin sagfører for en sikkerheds skyld måtte fragå arv og gæld. Det viste sig dog i sidste ende, at boet netop var solvent. Boets indtægter blev opgjort til små 30.000 kr., mens

udgifterne inkl. de privilegerede fordringer var godt 18.000 kroner. De resterende 12.000 kroner var netop nok til at dække de ikke privilegerede fordringer, så farmor fik ikke en øre med fra Sørup.

De ikke privilegerede fordringer er gæld til forskellige. De enkelte gældsposter er lidt vanskelige at gøre op, for papirerne ikke helt lette at læse, og det er ikke let at se, hvad eller hvem der ligger bag kravene, men det meste kan vist betegnes som klatgæld, altså fx ubetalte købmændsregninger etc. Men det er måske kendetegnende, at der var regninger hos tre forskellige købmænd, i Nykøbing, i Flarup og i Sørup. Navnlig købmanden i Flarup havde været langmodig. Regningen var alene her på over 1400 kr.

En række håndværkere, to forskellige smede, to tømrere, en maler, en snedker, en murer og en sadelmager havde tilgodehavender på tilsammen 2.600 kroner.

Der var også regninger hos en skrædder, hos Crome & Goldschmidt i Maribo, i korn- og foderstoffirmaet A. Nielsen & Co i Nykøbing samt i automobilfirmaet Østergaards Eftf. i Nykøbing F

Endelig var der en række enkeltpersoner, som havde udestående fordringer i boet:

Ors. Damm	1.556,25
Sognerådsformanden i V. Ulslev	318,00
Maren Lauritzen, Ommel	500,00
Karen Hermansen, Maribo	222,70
Caroline Halmø's Bo	2.632,14

Overretssagfører Damm var gift med en af farmors søstre og bistod farmor i skiftesagen. Peter havde lånt 3.000 kr. af faster Halmø, formentlig inden han arvede efter sin far. Gælden var nedbragt til ca. 2500 kr., som med påløbne renter nu var blevet til 2632 kr. Tilsvarende var de øvrige beløb op-

rindelig ”runde” lånesummer, de skæve tal skyldes tilskrevne renter. Maren Lauritzen var husbestyrerinde for Rasmus Kromann på hans gamle dage med bopæl hos Rasmus på Møllevejen. Hun var født i Ommel i 1881 og var vel flyttet tilbage efter Rasmus' død. Peter Kromann må have været et stykke ude i uføret rent økonomisk, siden han ikke to år efter faderens død havde betalt hans husbestyrerinde hendes sidste løn. Karen Hermansen i Maribo må formentlig have været pensionatsværterinde for farbror Vagn og min far Helge, mens de gik i skole i Maribo. Boopgørelsen kan ses under fanen *Dokumenter*.

Skiftedokumenterne er også interessante i den henseende, at de rummer en komplet fortegnelse over boet, fra møbler, tallerkener og bestik til høns og kyllinger. Herunder også en fortegnelse over de møbler mv., som farmor udtog af boet og de genstande, som hun angav stammede fra hendes eget barndomshjem, nemlig et klaver (som hun ikke udtog), en kommode, et konsolskab med spejl, et bord, en symaskine og et skab.

Hermed slutter min beretning om de brave mænd og kvinder i Lille Rise og Marstal, som gennem generationer skabte en anseelig familieformue, som forsvandt som dug for solen på to år mellem 1924 og 1926.

Oprindelig troede jeg, at historien skulle ende med beskrivelsen af en mønsterbryder, familiens første akademiker, som med møje og slid kæmpede sig fri af øsamfundets snærende bånd og ud af de fædrene spor. I stedet blev det en historie om et stort antal samlere og en enkelt spreder. Jeg håber ikke, jeg har gjort min farfar uret.

Retfærdigvis skal det siges, at han bragte alle sine seks sønner godt i vej. Alle seks fik to eller flere børn, mine mange fætre og kusiner, og det har været en dejlig sidegevinst ved at skrive beretningen, at jeg fik kontakt med så mange af dem – og i øvrigt også mange af deres børn. Nu bliver det op til disse efterkommere af den gamle bonde i Lille Rise, om der en dag skal skrives en fortsættelse af beretningen.

Frederikssund 2014

Jens Ulrich Kromann